

Anarchisten in de Waalse brand 1886-1888

Preludium

De Luikse anarchisten zouden het goede voorbeeld van de Brusselaars volgen. De Brusselaars zouden dit trouwens zelfs enigszins patroneren door hun aanwezigheid als sprekers op bijeenkomsten. Het nieuwe jaar 1886 werd te Luik terdege ingezet met een meeting op 10 januari onder het motto: *Waarom zijn we revolutionairen, waarom zijn we anarchisten?* Daartoe werd opgeroepen in een pamflet dat getekend was door Edouard Wagener, een oude, radicale bekende van het Luikse socialisme. Sprekers uit Verviers, Brussel (Henri Wismans) en Luik betoogden er over de noodzaak van de sociale revolutie en daarmee nauw samenhangend de nutteloosheid van het algemeen stemrecht en ook van stakingen en coöperaties. Meteen was het Luikse anarchisme uit de startblokken. Een gelijksoortige meeting ging op dezelfde dag door te Verviers¹.

In februari werd ook de wekelijkse bijeenkomst aangekondigd van de *Cercle des Anarchistes de Liège*. Nog in de loop van februari vond op initiatief van Jean-Joseph Rutters - voor de *Groupe Anarchiste de Liège* - een "soirée littéraire, musicale et dansante" plaats, waar ook de Brusselaar Wismans een toespraak hield. Diezelfde maand werden te Tilleur en Jemeppe groepen gevormd én meetings georganiseerd met als dagorde "La misère du peuple et les remèdes à y apporter." Te Jemeppe waren naar eigen zeggen zeshonderd aanwezig. Daarna volgden nog meetings in Seraing en Flémalle waar ook al een groep werd gesticht. Bij die gelegenheden werd het Brusselse blad *Ni Dieu ni maître* aan de man gebracht².

Het begon zowaar op een anarchistische campagne in het Luikse te lijken. Een en ander gebeurde zoals gezegd met steun van kameraden uit Verviers en wellicht nog meer uit Brussel. Zat men vanuit anarchistisch Brussel, net zoals vanuit socialistisch Brussel, naar de Waalse massa's te lonken? Vond men de beweging te Brussel stagneren? Begin maart verschenen op de Luikse muren aanplakbiljetten met een oproep voor een grote meeting ter gelegenheid van de verjaardag van de Parijse Commune. Aan de meeting zou een betoging voorafgaan. De oproep ging uit van anarchisten en was getekend - opnieuw voor de *Groupe Anarchiste de Liège* - door Jean-Joseph Rutters en

François Billen³. Er werd ook een pamflet - identiek ondertekend - verspreid op verscheidene duizenden exemplaren, getiteld *Appel aux travailleurs*.

De crisis greep verder om zich heen, zo werd gesteld, overal waren de arbeiders in beroering. En toch wel suggestief werd eraan toegevoegd: "Reste-rions-nous dans une coupable apathie? Continuerons-nous à laisser nos femmes et nos enfants sans pain, quand les magasins regorgent de richesses que nous avons créées?" Zouden we de burgerij dan eeuwig van al haar privileges laten genieten en blijven aanvaarden dat ze rechtvaardigheid en vrijheid weigerde aan hen die haar te eten gaven, aan de klasse van de voortbrengers? "Nous ne le pensons pas; c'est pourquoi nous faisons appel à toutes les victimes de l'exploitation capitaliste, aux meurt-de-faim, que le chômage a jetés sur le pavé pendant le rigoureux hiver que nous traversons." En mogelijk nog suggestiever en ook dubbelzinnig werd daaraan toegevoegd: "Rappelez-vous, compagnons, que, jeudi 18 mars, il y aura quinze ans que l'héroïque population de Paris se soulevait pour l'émancipation des peuples et que cette tentative de rénovation sociale fut étouffée dans le sang de 35.000 travailleurs." Volgens *Ni Dieu ni maître* was deze oproep niet alleen het werk van de groep van Luik, maar ook van die van Tilleur, Jemeppe, Flémalle-Grande en de niet-groeppeerde gezellen van Seraing⁴.

La cité ardente. Een anarchistische revolutie?

Waar zowel de organisators als de politie er enkele honderden hadden verwacht, verzamelden zich die donderdag 18 maart 1886 tegen de avond enkele duizenden betogers op de place Saint-Lambert. Van alle kanten uit het Luikse industriebekken kwamen ze afgezakt, een bonte mengeling van inwoners uit stad en voorstad, uit Verviers, Walen, maar tevens Vlamingen en Duitsers. Veel vrouwen, veel jonge mensen ook. De stemming was zowaar een beetje feestelijk.

Om die hele massa naar de plaats van de meeting te leiden namen de anarchisten Wagener en Rutters elk de kop van een groep. Een stuk van de stoet bleef haperen in de rijke wijken. Er werd geroepen: "Vive la révolution!" en "Vive l'anarchie!". Wagener moest de betogers toespreken. Het werd een didactische dialoog in het aanschijn van de welgevulde etalages van de winkelstraten. "Eh bien qui a produit cela? Est-ce vous?" "Oui! Oui! C'est l'ouvrier." ... "Vos femmes, vos enfants meurent de faim, vous n'avez rien à manger!" "Non! Non!" En dan de climax: "Eh bien vous êtes tous des lâches: Vive l'anarchie!" Het kon niet uitblijven. De kreten zwollen aan: weg met de eigendom, weg met de rijken. Een raam vloog aan diggelen en de wagen was aan het rollen. Op de meeting zelf probeerde de socialist Edouard Warnotte de ge-moederen te bedaren, maar de komst van Wagener deed het tij keren in het

voordeel van de anarchisten: "La faim justifie le vol et le pillage." Het werd een dolle nacht in de cité ardente. Er werd gebroken en geplunderd⁵.

Ondertussen verdrong de Luikse beau monde zich op de receptie waarmee het verblijf van de vermaarde musicus Franz Liszt te Luik werd afgesloten. Burgemeester Julien d'Andrimont kon niet langer blijven. Het stadhuis werd belegerd door de woedende menigte, de burgerwacht werd volledig gemobiliseerd. In de vroege ochtend luwde het geweld. "Les anarchistes étaient retournés dans les villages de banlieue d'où ils étaient sortis comme des bandes de barbares," zou de verslaggever van *La Meuse* schrijven. Wagener, de grote anarchistische volksmenner, was dan al lang, sinds 22 uur, rustig naar huis teruggekeerd.

Het zou daar niet bij blijven. In het Luikse bekken brak de volgende dagen een stakingsgolf los. Legereenheden marcheerden op naar Tilleur en Jemeppe en de andere gemeenten van het industriebekken; de avondklok werd ingesteld. Het kwam opnieuw tot botsingen. Hier en daar werd tevergeefs onderhandeld, maar ook geschoten. Het Luikse bekken leek wel bezet gebied, er werd voortdurend gepatrouilleerd, verdachten werden voorgeleid. Op het platteland van de Hesbaye heerste paniek. De rijkswacht maakte er jacht op groepen bedelaars. In Tilleur en Jemeppe vielen de eerste doden.

Maar wat in het Luikse gebeurde, bleek uiteindelijk maar kinderspel in vergelijking met wat zich vanaf 25 maart in de streek rond Charleroi afspeelde. De constatering door de mijnwerkers op deze betaaldag van de sterk verminderde inhoud van hun loonzakje bleek de vonk die de brand zou doen overslaan, om niet te zeggen uitslaan. De beroering stak de glasblazers aan en de staking breidde zich uit tot de Centre en de Borinage. Er werd geplunderd en gebrand. Te Lodelinsart ging de hypermoderne glasfabriek Baudoux in de vlammen op. Het kasteel van de eigenaar te Jumet onderging hetzelfde lot: een apocalyptisch schouwspel, Zola's *Germinal* waardig, aldus een ooggetuige. Frontale botsingen met het leger bleven niet uit: in Roux vielen vijftien manifestanten onder de kogels. Nog enkele dagen duurde de sociale onrust en dan stopte alles bijna even plots als het begonnen was.

In het bekken van Charleroi was het alsof de dag van de grote anarchistische revolutie was aangebroken, dacht een tijdgenoot. Nu was enige overdrijving niet vreemd in die dagen, zowel in de pers, de nationale en de internationale, als zelfs bij het diplomatiek corps. Een te geestdriftig gebruik van het nog jonge medium van de telegrafie deed de geruchtenstroom voortdurend aanzwellen en ook verscheidene malen grondig van bedding veranderen. Wie waren de daders? Dat was de hamvraag. De verzamelde pers hoefde niet lang te zoeken: de anarchisten lagen aan de basis van de hele beroering. Werden sociale onlusten en anarchisme in een oneigenlijk woordgebruik gemakkelijk gelijkgesteld, dan lag voor de woelingen van 1886, waarvan een anarchistische meeting de onmiddellijke aanleiding vormde, de vereenzelviging voor

de hand. In één adem werd daaraan toegevoegd dat het om een internationaal complot ging. Wezen de onlusten te Decazeville in Frankrijk, te Londen, te Amsterdam en te Berlijn niet allemaal in dezelfde richting? Die overtuiging leefde ook een tijd in kringen van de overheid. De gezanten in diverse landen werden om rapporten over het lokale anarchisme gevraagd. Het antwoord van de diplomaten was geruststellend. Er waren geen serieuze aanwijzingen voor een anarchistisch complot. Spoedig ook liet de Belgische pers dit thema varen⁶.

Waar zowel de anarchisten als de politie er enkele honderden hadden verwacht, verzamelden er zich op 18 maart 1886 te Luik enkele duizenden betogers. (Op kop van de stoet liep de anarchist Wagener met een rode vlag.)

Hoe kon het ook anders. Voor de pas gelanceerde Luikse anarchistische beweging was de toeloop naar haar betoging een volkomen verrassing, een onverhoopt succes, waar ze geen munt uit wist te slaan. Aan de vooravond van de verjaardag van de Commune werden door de anarchisten, beducht voor een geringe publieke belangstelling, nog alternatieve scenario's uitgestippeld voor de manifestatie⁷. Niet dat de anarchisten in hun stoutste dromen niet verhoopten dat het - naar enkele buitenlandse voorbeelden - tot een dergelijke uitbarsting zou komen. De suggestieve toon van de oproepen voor de manifestatie wijzen in die richting. Dergelijke stoute dromen werden mee gevoeld door een rotsvast geloof of noem het vertrouwen in de onvermijdelijke komst van de sociale revolutie. Zo onvermijdelijk was die komst in de ogen van

sommige anarchisten dat ze meenden dat de eigen inzet en in elk geval organisatie daar maar weinig aan zouden veranderen. Maar alle geloof ten spijt, hadden de Luikse anarchisten de revolutie niet voor die dag en zeker niet te Luik verwacht.

Al vlug werden de onmachtige Luikse anarchisten door de gebeurtenissen ingehaald. Eventjes namen ze - vooral Wagener - onder druk van de betogende massa het voortouw in een 'neem-en-eet-actie' zoals ze die gepropageerd hadden, maar spoedig haakten ze af. Verder strekte de strategie zeker niet. Wagener vertrok, zoals we reeds zagen, rond 22 uur naar huis; de volgende morgen werd hij al vlug gearresteerd. Het is weinig aannemelijk dat het geloof in de onmiddellijkheid van de komst van de revolutie bij de Luikse anarchisten tot een dergelijke vorm van lijdzaamheid geleid zou hebben. Meteen was de kleine anarchistische groep van één van haar voormannen, zo niet dé voorman, beroofd. Voor zover we kunnen nagaan, gaven de Luikse anarchisten in die woelige periode hooguit nog enkele dagen een teken van leven. De komst van de twee Brusselaars Stuyck en Colignon heeft daar allicht niet veel aan kunnen veranderen⁸.

We kunnen hier misschien besluiten met de inschatting door Johann Neve, die toen met het oog op de organisatie van smokkelroutes voor de Duitse beweging in de regio verbleef: "Ich versichere Sie, wäre nur ein vernünftiger Mann bei der Demonstration gewesen, wären die Insurgenten innerhalb zwei Stunden Herr der Situation gewesen und alles hätte eine andere Wendung genommen." Waarbij we moeten vermelden dat Neve ook de eigen beweging niet ontzag en als een vrij realistisch organisator mag worden beschouwd⁹.

In tweede instantie werd door de conservatieve pers met een beschuldigende vinger naar de socialisten gewezen. Het was niet de eerste en het zou niet de laatste keer zijn dat ze op één hoopje met de anarchisten werden geveegd. Daartegen zouden ze zich trouwens steeds meer wapenen. Er kon geen twijfel over bestaan: al tijdens de bewuste meeting van 18 maart poogden de socialistische leiders de gemoederen te bedaren en in dezelfde zin zouden ze de volgende weken optreden. Hun credo was duidelijk: de arbeiders moesten hun kalmte bewaren en zich organiseren met het oog op het verkrijgen van het algemeen stemrecht. Met dat doel voor ogen was trouwens voor 13 juni te Brussel een grote landelijke manifestatie gepland. Met de anarchisten, "les pires ennemis de la démocratie sociale," hadden de socialisten niets te maken. Verontwaardigd wezen ze de verantwoordelijkheid voor de gewelddaden van de "anarchistische manifestanten" of nog "les désordres purement anarchistes" af. Dit deed evenwel, volgens de socialisten, niets af van de grondoorzaak van de hele sociale onrust, met name de om zich heen grijpende economische crisis¹⁰.

Lang kon men de beschuldigingen aan het adres van anarchisten en socialisten niet staande houden, hoewel enkele bladen het in algemene zin ble-

ven hebben over al dan niet vreemde agitatoren, evenals over anarchistische benden, anarchistisch dan weliswaar in de brede zin van het woord. Toegegeven, er werd die tijd door anarchisten en socialisten een vrij intensieve propaganda gevoerd. In maart 1886 werd met de officiële erkenning van de Union Démocratique als de Luikse sectie van de BWP een belangrijke stap gezet in de opbouw van die partij aldaar. Met het oog op de campagne voor de nationale manifestatie van 13 juni voor het algemeen stemrecht werd ook in het Luikse de legendarisch geworden *Catéchisme du peuple* van Alfred Defuisseaux massaal verspreid. De onrust had ongetwijfeld ook een 'politiek' aspect; niet voor niets vormden een meeting en een betoging de aanleiding. In het arbeidersmilieu deden, aldus een reporter van *La Meuse*, vage noties van vrijheid en gelijkheid toen in toenemende mate opgeld¹¹.

Toch had de beroering geen precieze drijfveren, ze was zeer algemeen gericht tegen de patroons, de regering, de maatschappij, en noem maar op. "C'était avant tout une grande manifestation de malheureux fatigués de mourir lentement," zouden de socialistische voormannen Emile Vandervelde en Jules Destrée later schrijven. Het wettelijk gezag werd au fond niet gevisieerd, stelden ze terecht. Enkele dagen waren de stakers her en der meester, nergens deden ze de minste moeite om die macht te bestendigen. "Si cette révolte avait eu un but déterminé, elle aurait au moins essayé de s'en approcher ... Il n'y eut pas dans ce soulèvement la moindre velléité d'organisation ou de résistance."¹²

Dé bedding voor de gebeurtenissen van 1886 vormde de al enkele jaren aanhoudende laagconjunctuur die onder meer gekenmerkt werd door dalende lonen, opdrijving van de produktiviteit én werkloosheid. Daarbij kwamen een harde winter, het ontbreken van nagenoeg elke sociale politiek, het ontbreken ook vooralsnog van een hechte, stevige arbeidersbeweging. Daarvoor kon de BWP, die nog in volle ontwikkeling was en op de koop toe geconfronteerd werd met een anarchistische oppositie, vooralsnog niet doorgaan. In deze context was de anarchistische optocht slechts de spreekwoordelijke lont aan het kruitvat. Een speels ingezette, plotse uitbarsting waarbij het geweld grosso modo beperkt bleef tot een aantal uiterlijke tekenen van de sociaal-economische polarisatie: winkels, restaurants, woningen van fabrieksdirecteurs, fabrieken zelf. In mindere mate werden bepaalde aspecten van 'het gezag' gevisieerd: ordediensten, burgemeesters, gemeentehuizen, openbare verlichting en vervoer. Het ging om een elementair, zelfs timide vandalisme van een totaal ter plekke geïmproviseerde beweging, uiting van een malaise en niet van een doelgericht hervormingsstreven. Publieke opinie en overheid reageerden weinig sereen, mede onder invloed van diverse (ook anarchistische) aanslagen de voorbije jaren en de heersende sociale onrust in diverse landen én gehypnotiseerd door de concrete aanleiding. Het werkte ongetwijfeld aanvanke-lijk een spiraal van geweld in de hand. Het had alles van een industriële jacquerie, niets van een anarchistisch complot¹³.

Socialistische recuperatie en anarchistische beklagden

"Les excitateurs ce sont ceux qui sentant les forces démocratiques devenir redoutables ont rêvé de profiter du mécontentement et de la misère qui poussent les travailleurs au désespoir pour étouffer dans le sang le mouvement ouvrier et porter un coup de mort aux idées démocratiques et socialistes," schreef Jean Volders verontwaardigd in *Le Peuple*¹⁴. Overigens zou Wagener bij zijn arrestatie op 19 maart, toen een politieman hem opmerkte dat de voorbije gebeurtenissen wel een zware hypotheek legden op de plannen voor de grote manifestatie voor het algemeen stemrecht op 13 juni, uitgeroepen hebben: "Si je n'avais obtenu que ce résultat, j'en serais déjà bien heureux."¹⁵ De grootse optocht te Brussel vond inderdaad niet op de voorziene dag plaats. Oppositie en vooral BWP leken in eerste instantie het odium van de gebeurtenissen op zich geladen te hebben, de regerende conservatieven kwamen gestrekt uit de verkiezingen van juni 1886.

Voor de jonge BWP bleek het uiteindelijk echter nog mee te vallen. "Les grèves tirèrent la classe ouvrière de l'assoupissement où elle avait vécu si longtemps," schreef de katholieke voorman Charles Woeste in zijn memoires¹⁶. Het lijkt erop dat vooral de BWP, ondanks alle aanmaningen tot kalme, daar uiteindelijk de vruchten van plukte. Zeker ook te Luik werd het credo van de organisatie met het oog op het bekomen van het algemeen stemrecht in de praktijk omgezet. In de loop van de maand mei werden er door de Union Démocratique diverse meetings georganiseerd ter voorbereiding van de betoging te Brussel op 13 juni. Tegelijkertijd werden plaatselijke groepen gevormd. En zelfs het verbod van de nationale betoging door de Brusselse burgemeester Karel Buls kon dit niet afremmen. In juli werden de plaatselijke groepen gebundeld in de Fédération de la Vallée de la Meuse. De coöperatieve beweging breidde uit en toen op 15 augustus de landelijke manifestatie dan toch plaatsgreep, gingen daar in de regio een serie meetings aan vooraf. In september werd op de koop toe een eigen Luikse optocht voor het algemeen stemrecht en amnestie georganiseerd, waar een goede 6.000 man op afkwamen¹⁷.

De gebeurtenissen in maart 1886 ontsnapten grotendeels aan de nog jonge BWP. Daarvoor was ze organisatorisch nog niet voldoende (algemeen) ontwikkeld. Een en ander zou de partij tekenen voor de rest van haar bestaan, in praktijk en doctrine. Nauwelijks een jaar opgericht, beoogde zij de vereniging van alle arbeiders (en liefst ook kleinburgers) met het oog op de systematische actie voor een positieve, vreedzame oplossing van het arbeidersvraagstuk, en dan dat! Dergelijke ongecontroleerde bewegingen, "troubles anarchistes" mochten geen kans meer krijgen. Dit was je reinste verspilling van krachten, een tragedie. Een en ander kon de partij alleen maar sterken in haar 'reformistische' keuzen. Tegen dergelijke bewegingen zonder organisatie en zonder

project moest ze zich wapenen. De jonge BWP werd meer dan ooit wars van al wat maar enigszins naar tumult, gebrek aan samenhang en dies meer rook. Door haar organisatie de nodige efficiëntie verlenen aan een dergelijke volksbeweging, daar dacht ze liefst niet aan.

Hoewel ze onmiddellijk de kalmte predikte en dus de beweging probeerde af te remmen en daar in zekere mate ook in slaagde, keerde zich dat uiteindelijk niet tegen haar. De afloop van het hele gebeuren bewees immers overduidelijk haar stelling (of was het self-fulfilling prophecy?) dat enkel organisatie de arbeiders baat kon brengen. Een intrigerende vraag hierbij is, hoe de zaken zouden zijn verlopen als de BWP zich door de gebeurtenissen had laten leiden. Bovendien hield met enige vertraging ook de BWP martelaren over aan de woelingen, als had ze er zelf actief aan deelgenomen. In juni werd Anseele door het assisenhof van Oost-Vlaanderen tot zes maanden gevangenisstraf veroordeeld omdat hij in de *Vooruit* de moeders van soldaten had opgeroepen om hun kinderen te bezweren niet op het volk te schieten. Vrijwel gelijktijdig werd Alfred Defuisseaux wegens zijn *Catéchisme du peuple* door het assisenhof van Brabant veroordeeld tot één jaar. Zijn ontsnapping naar Frankrijk zou zeker in de Borinage legendarisch worden. Dat soort lonende betrokkenheid post factum wees de partij niet af. Daarenboven desolidariseerde zij zich niet van de amnestiebeweging die ten gunste van de veroordeelden op gang kwam; integendeel, amnestie werd naast algemeen stemrecht een tijdlang een belangrijk ordewoord. Aanvankelijk verrast, kon de BWP zo toch de beweging van maart 1886 in belangrijke mate recupereren. De BWP ging zelfs zo ver het wapen van de algemene staking in haar politiek arsenaal op te nemen. Zij kwam daardoor tegemoet aan een zeker radicalisme van haar potentieel Waals publiek en had zo meteen ook een stok achter de deur voor het geval men haar hervormingsprogramma zou willen afwijzen. Hadden de gebeurtenissen de partij dan toch geradicaliseerd? Het was een wapen dat de partij slechts zeer node zou toepassen¹⁸.

Als het even kon, pakte men wel de anarchisten aan, zo in *Le deuxième catéchisme du peuple* van Léon Defuisseaux, broer van Alfred. De brochure wilde de aantijgingen van diverse kranten en conservatieve politici pareren als zouden de socialistenvanantwoordelijk geweest zijn voor de opstandige beweging. Bij dergelijke verdediging paste een aanval op de anarchisten. De anarchisten, aldus de tweede *Catéchisme du peuple*, speelden noch min noch meer in de kaart van de conservatieve katholieken en liberalen. Meteen werd ook verwezen naar banden tussen de anarchisten en de Franse politie die aan het licht zouden zijn gekomen. Dergelijke verdachtmakingen waren klassiek. Een en ander ging in de bekende catechismusstijl: "Les anarchistes veulent-ils établir le suffrage universel? Non. Pourquoi veulent-ils le maintien du suffrage censitaire? Parce que le maintien d'une injustice telle le suffrage censitaire est une cause permanente de désordre. Les anarchistes sont donc les alliés des conservateurs libéraux et catholiques? Oui."¹⁹

Het was toen nog gemakkelijk - al dan niet te goeder trouw - de BWP met anarchisme te verbinden. De partij zou zich hier mettertijd tegen wapenen door zichzelf te ontwikkelen tot een gedegen partij die in zekere mate ook de kleine burgerij wilde bereiken. Gelegenheidsaanvallen op de anarchisten waren hierbij zeker dienstig. Iemand aanvallen impliceerde dat men er zich van distantieerde, zeker als men de aangevallene kon vereenzelvigen met de eigen (conservatieve) aanvalser. Maar deze aanvalsdrift was niet louter tactisch-opportunistisch geïnspireerd, ze ging werkelijk ten gronde. Het bestaan zelf van het anarchisme gaf au fond aanleiding tot de associatie socialisme-anarchisme (behalve uiteraard ook tot concurrentie).

Alvast te Luik konden de anarchisten tegenover de bedrijvigheid van de BWP nog nauwelijks iets stellen. Het potentiële werkveld - getuige de gebeurtenissen - was nochtans groot, te groot voor de mogelijkheden op het stuk van mankracht en tactisch-organisatorisch vermogen van het plaatselijke (en het gehele Belgische) anarchisme. Aan de Luikse anarchisten, zoveel zal al duidelijk zijn, ontsnapten de gebeurtenissen nog veel meer dan aan de socialisten. Ook al gewaagde de eigen pers van het bestaan van "groepen in Luik, Tilleur, Jemeppe, Flémalle-Grande en de niet-gegroepeerde gezellen van Seraing",²⁰ dan wijst alles erop dat in het Luikse bekken zowat een tiental anarchisten werkzaam waren, die volgens de Luikse burgemeester D'Andrimont op een "gehoor van veertig man" konden rekenen. Hoewel een onderschatting van het anarchistische effectief uiteraard een verschoning inhield voor de door de gebeurtenissen overspoelde politie, hebben we verder geen redenen om aan de essentie van deze cijfers, namelijk dat het om een kleine groep ging, te twijfelen. Deze groep ontplooidde dan nog maar enkele maanden een activiteit van enige betekenis²¹.

Werd dan nog in de vroege ochtenduren na de eerste woelige nacht één, zo niet dé leidende figuur van het plaatselijke anarchisme, Wagener, van zijn bed gelicht. Het kan moeilijk verwonderen dat de Luikse anarchisten hooguit nog enkele dagen van zich lieten horen na 18 maart. Het gerecht greep in Luik immers erg vlug en doortastend in. Het beroofde zo de beweging voor lange tijd van enkele van haar voortrekkers en intimideerde tegelijk de rest van de militanten. Al op 24 maart kwam een eerste groep beschuldigden voor de correctionele rechtbank. Edouard Wagener werd er veroordeeld tot een maximumstraf van zes maanden voor het moedwillig vernielen van een afsluiting. Daarmee was de kous niet af. Op 9 augustus moest hij vervolgens samen met Rutters ook nog voor het Hof van Assisen verschijnen. Eén aanklacht werd behouden: Wagener werd schuldig bevonden aan "samenspanning tot verwoesting, plundering en moord" (gevisieerd door artikel 125 van het Strafwetboek). Het verdict was zwaar, ondanks de verzachtende omstandigheden: vijf jaar opsluiting en tien jaar terbeschikkingstelling van de politie²². Ook socialisten vielen ten prooi aan vervolging, maar anders dan voor de anarchisten

bezorgde dit hun beweging geen onoverkomenlijke organisatorische moeilijkheden, maar integendeel een welgekomen krans van martelaarschap.

Justitie had nog een onaangename verrassing in petto, dit keer voor de hele toekomstige revolutionaire beweging, in concreto dus vooral de anarchisten: de wet-Devolder, genoemd naar de toenmalige minister van Justitie. De rust was nog maar nauwelijks in het land teruggekeerd of de Brusselse procureur-generaal bezorgde zijn minister een ontwerp en al op 16 april startte de bespreking ervan in de Kamer. De wet, aldus de toelichting, trok lering

Met de sociale beroering van 1886 kreeg het anarchisme, zijns ondanks, voor het eerst grote ruchtbaarheid, zij het in de brede, oneigenlijke zin van wanorde en bandeloosheid.

uit de recente gebeurtenissen en zou aan de rechterlijke macht de nodige middelen verschaffen om op te treden tegen "les auteurs des désordres, les prédicateurs d'anarchie qui abusent des souffrances de l'ouvrier pour le pousser au désordre." De wet werd uiteindelijk goedgekeurd op 12 augustus 1887. Door de nieuwe wettelijke bepalingen werd het mogelijk te bestraffen "al wie, hetzij door gesprekken in openbare vergaderingen of in openbare plaatsen gehouden, hetzij door tekeningen of zinnebeelden, hetzij door opstellen gedrukt of niet, en verkocht of uitgedeeld, rechtstreeks en kwaadwillig zal hebben uitgelokt tot het plegen van daden door de wet als misdaden betiteld." In de praktijk bleken de rechters ter zake al over heel wat juridische 'argumenten' te beschikken²³.

Wie waren trouwens de militanten van vlees en bloed achter dat kortstondige anarchistische geweld? Uiteindelijk kennen we enkel de ondertekenaars van de vlugschriften of affiches bij naam en dat wekt toch wel enige verwondering gezien de golf van verontwaardiging die de feiten teweegbrachten. Zegt dat iets over de inefficiëntie van politie en gerecht of is dat veelbetekenend voor het gebrek aan slagkracht van de Luikse anarchisten? Het antwoord ligt niet voor het grijpen. Misschien zegt het wel iets over beide. Edouard Wagener tekende de oproep waarmee de Luikse anarchisten hun werkjaar inzetten, hij speelde ook tot op zeker hoogte de voor hem onverwachte rol van volksmanier op 18 maart, samen met - zij het toch in minder mate - Jean-Joseph Rutters. Rutters en Billen tekenden samen de oproepen voor de herdenking van de Commune.

Wagener was met zijn 37 jaar al een ancien van de Luikse socialistische familie; hij verdedigde daar al een tijd een meer radicale koers. Hij was op zijn minst genomen een kleurrijke figuur. Hij was de zoon van een onderwijzer en, hoewel intelligent, maakte hij zijn studies niet af. Hij werd onderofficier en mede door zijn intelligentie en welsprekendheid bracht hij het tot instructeur en zelfs tot secretaris van de kolonel. Maar van dan af ging zijn militaire loopbaan in omgekeerde richting: gedegradeerd en na veel arrest verliet hij uiteindelijk het leger. Hij beschikte over enige middelen door erfenis en huwelijk en begon met een bedrijf in galvano-plastiek, tot zijn vennoot, net als hij een oud-sergeant, ergens anders zijn geluk ging beproeven.

Het vervolg van zijn loopbaan was er één van twaalf beroepen en dertien ongelukken. Hij werkte enige tijd in de Fonderie des canons - dankzij enige militair-technische know-how? - en was verder nog handelaar, bode, werkopzichter, stoelenmaker en caféhouder. Sociaal-economisch was het hem met andere woorden niet voor de wind gegaan en daaraan zou zijn rebelse en onrustige geest niet vreemd geweest zijn. Vrij romantisch - of is het naïef? - mat hij zich de allure aan van een echte revolutionair. Vrouw en kinderen, luisterend naar namen als Lucifer, Louise Michel... liepen, zoals bij kinderen van Franse revolutionairen vaak de gewoonte was, getooid met de frygische muts. In zijn café in Herstal hing de foto van Bakoenin, voor wie hij een grote bewondering koesterde.

Hij was werkelijk een apostel van de ideeën van Kropotkin en Elisée Reclus en een verstokte tegenstander van de Belgische Werkliedenpartij. Dat nam niet weg, aldus *Le Peuple*, dat hij een zachtvaardig man was, de sympathie van zijn tegenstanders genoot en alom geprezen werd voor de eerlijkheid van zijn overtuiging. *Le Patriote* daarentegen was minder mild. "... cet halluciné qui demande le partage périodique (!) des biens et l'égalité absolue et radicale de tous les hommes, a mangé déjà plusieurs fois la part qu'une liquidation sociale pourrait lui donner. C'est une victime de la demi-science, de la littérature moderne et des journaux radicaux. L'alcool aussi, croyons-nous, a contri-

bué jadis à bouleverser ce cerveau en ébullition." Dit nam niet weg dat Wagener alvast op zijn processen een vrijmoedige (sommigen zegden een overmoedige) en intelligente indruk maakte²⁴.

Over Jean-Joseph Rutters, die samen met Wagener terechtstond voor de gebeurtenissen van 18 maart, weten we niet veel. Hij was een stuk jonger, 25 jaar, maar ook oud-onderofficier. Als vrijgezel woonde hij bij zijn ouders in Schrijnwerker van beroep, was hij tot kort voor de feiten werkloos. Zijn belangstelling voor het 'socialisme' was van recente datum. Over zijn intelligentie waren de meningen verdeeld; zijn gedrag in de rechtbank werd in tegenstelling tot dat van Wagener als weinig dapper bestempeld. Blijft tenslotte nog één bekende, François Billen, samen met Rutters ondertekenaar van de oproepen voor de betoging en de meeting op 18 maart. Behalve dat hij 28 jaar oud was, als schilder af en toe in de bouw aan het werk was, maar over het algemeen een miserabel leven leidde en correspondeerde met *Le Peuple* en *Ni Dieu ni maître*, waarvan hij soms nummers verspreidde onder zijn burens, wist de politie niets van hem. Hij werd merkwaardig genoeg niet verontrust door het gerecht²⁵.

Eenmaal viel in die tijd ook de naam Roman²⁶, toen het vermoeden werd geuit dat hij een pamflet van de Groupes Socialistes Révolutionnaires Internationaux, waarover dadelijk meer, had helpen verspreiden. Roman zou toen de voorman van de anarchistische groep Les Prolétaires geweest zijn, aldus de Luikse politiecommissaris Mignon in een verslag aan Frère-Orban, waarbij hij ook terugblikte op het ontstaan van Les Prolétaires in het jaar 1885 door een afscheuring van de socialistische groep Les XV. Op het eerste gezicht had men getwijfeld aan de levensvatbaarheid van de groep omdat Jean-Louis Roman, die het voortouw nam, weinig geliefd was, zodat hij hooguit zeven à acht leden van Les XV kon meekrijgen. Toch zou het doel van Les Prolétaires ten slotte door alle anarchistische groepen gevolgd worden, meende commissaris Mignon, getuige daarvan de oproep die begin maart (door de Groupe Anarchiste) gelanceerd werd ter herdenking van de Commune. Les Prolétaires hadden volgens Mignon aanvankelijk een actieve rol gespeeld in de ordeverstoring van 18 maart en de volgende dagen. In de bronnen die uit de bewuste periode zelf dateren, duikt de naam Les Prolétaires in elk geval niet op, wel altijd de Groupe Anarchiste (of secties ervan). Zag commissaris Mignon in zijn verslag ongeveer twee jaar na de feiten in een moment van synthese de continuïteit tussen beide groepen of ging het om een onnauwkeurigheid? De naam Roman viel tijdens de woelige dagen zelf alleszins niet, wel die van de eerder aangehaalde figuren²⁷.

In Luik moest een revolutionair signaal de volgende maanden bij wijze van spreken uit het buitenland komen. Op 12 april verspreidde een niet nader geïdentificeerde vreemdeling een pamflet *Compagnons de Belgique!*, waarmee de Groupes Socialistes Révolutionnaires Internationaux hun solidariteit wil-

den betuigen met hun Belgische kameraden. De opstand van de Belgische arbeiders, onverwacht na jaren van slaafse berusting, was volkomen gerechtvaardigd volgens dit buitenlandse manifest. Ondanks de repressie moest men niet wanhopen. De strijd werd immers in alle landen gestreden, maar vooral: de tegenstellingen van de burgerlijke economie waren onoplosbaar. Er was enkel heil te verwachten van het revolutionair socialisme. Overigens viel aan de loop van de geschiedenis niet te tornen. De tijden zouden onvermijdelijk rechtvaardigheid, gelijkheid en vrijheid brengen. "Vive la révolution sociale!" Het pamflet was ondertekend door een tiental groepen van revolutionairen uit diverse landen die te Londen verbleven: samen hadden zij een internationaal solidariteitscomité opgezet met het oog op de verspreiding van inschrijvingslijsten in alle landen. De opbrengst zou samengebracht worden te Londen ten huize van de Socialist League²⁸.

Een Brusselse operette

De fut was er een beetje uit bij de anarchisten te Brussel tijdens de tweede helft van 1885. Vermeldenswaard is nog de aansluiting bij de Union Anarchiste van een groep studenten op een meeting in de loop van december van dat jaar. Na een discussie over hun programma werden ze met open armen ontvangen. De toon in *Ni Dieu ni maître* neigde naar ontroering: "Ces fils de la bourgeoisie, écoeürés de l'état social actuel, sont venus, tendant la main à leurs frères du peuple, nous offrir le concours de leur intelligence et de leurs connaissances." Werd hier de basis gelegd van de Brusselse Jeunesse Révolutionnaire die zeker vanaf maart 1886 van zich zou laten horen²⁹?

Het jaar 1886 was, zoals reeds vermeld, ingeluid met een soort gezamenlijke actie van overleg tussen de militanten uit Brussel, Luik en Verviers. In de twee Waalse steden werd het nieuwe jaar geopend met meetings waar ook Brusselaars het woord voerden en in de loop van februari verraste de Brusselaar Henri Wismans de nog prille Luikse beweging (nogmaals) met zijn aanwezigheid. Oriënteerden de Brusselaars zich voortaan op het meer radicale, geïndustrialiseerde Wallonië tengevolge van een soort stagnatie die de beweging in Brussel zelf ondervond? Hoopten ze op een doorbraak in Wallonië ten koste van de BWP die daar toch, anders dan in Brussel, maar langzaam uit de steigers kwam? Het had er in elk geval veel van weg. In die zin is de typering van de socialistische beweging anno 1884 als "un état-major sans soldats" zo mogelijk nog meer van toepassing op het anarchisme anno 1886³⁰.

Even en onverwacht leek de anarchistische hoop werkelijkheid te worden toen de Luikse anarchistische meeting ter herdenking van de Commune in oproer uitmondde. Verscheidene Brusselse militanten spoorden naar het opstandige Wallonië: Stuyck en Colignon naar Luik zelf, Govaerts en één van de

Deroys naar Charleroi, Monier en Wismans naar Verviers³¹. Deze mobilisatie was niet min voor het toenmalig anarchisme en was mede mogelijk dankzij de steun van de progressistische advocaat Lorand. Ter plaatse bleven deze anarchisten wel zo goed als onzichtbaar voor de politie én voor de historicus. Anders verging het bijvoorbeeld Alfred Defuisseaux en Elisée Fauvieu, die werden aangehouden en teruggebracht naar hun woonplaats, dit in toepassing van de circulaire die generaal Van der Smissen op 4 april tegen de anarchisten - in brede zin te begrijpen - had uitgevaardigd. Deze circulaire beoogde de aanhouding en de terugzending van elke persoon "notoirement connu comme anarchiste" die zich op het grondgebied bevond van een stakende gemeente³². De Brusselse anarchisten waren toen al huiswaarts vertrokken om daar iets op te zetten. Naar bijkomende motieven voor hun terugkeer hebben we het raden: konden zij zich om een of andere reden niet veroorloven nog langer te blijven, of had dit gewoon geen zin meer bij gebrek aan aanknopingspunten of het teruglopen van de beroering, bijvoorbeeld in Luik?

Tijdens het weekend dat volgde op 18 maart waren de zenuwen in Brussel gespannen. De overheid in al haar geledingen was in staat van paraatheid, er werd driftig gerapporteerd. Om niets, bleek uiteindelijk. Die zondag herdenken de anarchisten in intieme kring, en dat zal wel mede te maken hebben met hun Waalse expeditie, de Commune. Ze waren met een goede twintig man, "qui causèrent pétrole à la lumière du gaz, et fumant des pipes," waarna ze huiswaarts keerden, meldde *L'Indépendance belge*³³. Ook een socialistische meeting gaf geen aanleiding tot wanordelijkheden. De opgetrommelde ordediensten bleven werkloos toezien³⁴.

Het volgende weekend zou het er onrustiger aan toegaan in de hoofdstad. Zaterdag 27 maart werd een, vermoedelijk anarchistisch, pamflet verspreid dat erg concreet het wachtwoord van Wagener tijdens de Luikse optocht herhaalde: de etalages puilden uit van levensnoodzakelijke middelen die het volk zich niet kon veroorloven, "Eh bien, compagnons, allons les prendre." Diezelfde avond was er ook in Brussel enige beroering te bespeuren, die in vergelijking met Wallonië vrij onschuldig uitviel. Een grote anarchistische meeting greep toen plaats met op de dagorde: de burgerlijke pers, de crisis, de sociale revolutie, de moordenaars en hun slachtoffers. Voor 500 aanwezigen ontvouwen Monier en Wismans de anarchistische stellingen. Het anarchisme vloeide onvermijdelijk voort uit de geschiedenis, de opstanden zouden veralgemeend worden zoals ten tijde van de Franse Revolutie. Het leger zou zich uiteindelijk achter de arbeiders scharen en tenslotte, een belangrijk punt, de kleinburgerij moest om de revolutie te doen slagen de arbeiders met haar intelligentie steunen. Een hint naar het Brusselse milieu van kleine ambachtslieden?

Na de meeting groeide een samenscholing van enkele duizenden. De ordediensten dreven de massa uiteen, maar de betogers hergroepeerden zich en

dit zou zo nog enkele uren duren. Uiteindelijk sneuvelden enkel wat winkelluiten en werden 57 manifestanten voorgeleid, waaronder geen enkele anarchist, behalve Govaerts die al zeer vroeg in de avond werd opgepakt. Bij zijn wegvoering zou hij voortdurend herhaald hebben: "Je suis un anarchiste, un vrai, le seul et unique." De avondlijke gebeurtenissen gaven aanleiding tot de spotprent *Les anarchistes à Bruxelles*. Drie als kwajongens uitgebeelde anarchistten, stonden op deze prent tegenover een indrukwekkende ordemacht die tot zelfs met kanonnen uitgerust waren, een spektakel een operette waardig³⁵.

Voor het gerecht was een en ander van die aard dat men resoluut ingreep en het Brussels anarchisme tijdelijk verlamde. Het gerechtelijke tijdbommetje dat al sinds 1885 onder de beweging tikte, kwam nu tot ontploffing. Govaerts en Monier werden spoedig opgepakt om hun achterstallige straffen uit te zitten; zelfs de minderjarige Ernest moest de nacht in de cel doorbrengen. Wat meer was, een aantal huiszoekingen met inbeslagneming van administratie en drukmateriaal volstond om *Ni Dieu ni maître* een tijdlang het zwijgen op te leggen³⁶.

En nog versaagden de Brusselse anarchisten niet. Eind april rolde hun blad opnieuw van de pers; de vergaderingen waren minder talrijk, maar meer clandestien, volgens de politiecommissaris van Sint-Gillis. De toon die *Ni Dieu ni maître* aansloeg, was wellicht radicaler dan ooit. Ging het om een radicalisering tengevolge van een naar eigen aanvoelen hoopvol perspectief of om een reactie van een in het nauw gedreven groep? De slachtoffers die gevallen waren voor hun principes, toonden wat de houding moest zijn van hen die sociale vernieuwing predikten, aldus de anarchistische spreekbuis. Het was beter te sterven dan zijn taak op te geven. Voelden de arbeiders zich niet verantwoordelijk voor de slachtoffers? De tijd van de binnenskamers discussie over het socialisme was voorbij, dit gaf de burgerij enkel meer tijd om zich te wapenen. Elk slachtoffer bood ons zijn rekening aan; het uur van de actie was gekomen. "Vive la révolution sociale!" Dit appel deed alle voorgaande revolutionaire oproepen in de anarchistische pers verbleken. Het gerecht zag dan ook zijn kans schoon; voorzichtig maar doeltreffend werd opgetreden³⁷.

Onmiddellijk stelde de procureur-generaal aan de minister van Justitie voor om de krant te vervolgen, waarbij hij wees op recente feiten die aantoonde dat sommige soldaten door het revolutionaire denken besmet waren. Aludeerde hij hier op de verspreiding in legerkringen van precies *Ni Dieu ni maître*, iets wat generaal Van der Smissen tot een van zijn circulaires bewoog? De minister maande aan tot voorzichtigheid, nu het sociale klimaat wat meer ontspannen was. Arrestaties moesten volgens hem worden vermeden indien de huiszoekingen onvoldoende resultaat opleverden. De auteurs van de gewraakte artikels bleken niet te achterhalen, zo goed werkte de anarchistische organisatie wel. Ondanks bijkomende onderzoeken leidde de gerechtelijke vervolging uiteindelijk tot een vrijspraak³⁸.

Door haar organisatie leek de anarchistische pers weinig vatbaar voor een gerechtelijke veroordeling. Maar het hele gerechtelijk optreden (los van een eventuele veroordeling) had intussen wel de beweging nagenoeg geparalyseerd, en dat was voor een groot deel ook de functie van haar organisatie - de keerzijde van de medaille als het ware. De anarchistische groepsvorming gebeurde grotendeels op louter politieke, ideologische, en niet op economische gronden: coöperaties waren uit den boze. Dit verklaart mede het beperkte aantal anarchisten onder wie dan nog een aantal juridisch bijzonder kwets-

Op zaterdag 27 maart 1886 was ook te Brussel na afloop van een anarchistische meeting beroering te bespeuren. In vergelijking met de gebeurtenissen in Wallonië viel het allemaal erg onschuldig uit.

bare vreemdelingen. De financiële middelen waren evenredig beperkt. De anarchistische pers vormde een gemakkelijk te verlammen prooi voor een tegenover dergelijke 'tegenstrever' vaak ook driester gerecht. Bovendien bood de losse organisatie van de anarchistische groepen weinig garantie voor een continu verschijnende pers. In Brussel medio 1886 draaide het zo uit dat geen enkele drukker nog sloop wilde gaan met de anarchisten. Op 22 mei verscheen, gedrukt op de persen van de Imprimerie jurassienne te Genève, het laatste

nummer van *Ni Dieu ni maître*. Praktisch was zo een verre drukker niet houdbaar, het wees echter wel op het intensieve internationale anarchistische verkeer. Het heette dat het blad vrijwillig uit de markt verdween omdat van tactiek veranderd werd. Alle energie zou voortaan in een lastigere, maar op dit ogenblik zeker efficiëntere vorm van propaganda gaan, met name de propaganda door het gesproken woord³⁹. Daarmee gingen de Brusselse anarchisten niet verder dan hun kameraden te Verviers, waarvan de activiteiten zich volgens de daar verblijvende Duitse anarchist Neve beperkten tot "die Papier- und Tribünenpropaganda."⁴⁰

Intussen werd ook in Brussel de socialistische campagne voor het algemeen stemrecht voortgezet. In de hoofdstad zou op 13 juni in dat kader een grootse optocht plaatsvinden. Terzelfder tijd werd de strijd met de anarchisten verder uitgevochten. Merkwaardig genoeg gingen de socialistische fronten rechtstreekse confrontatie niet uit de weg; er werd niet gedaan alsof de anarchisten niet bestonden, men trad integendeel met open vizier, bijna ridderlijk, in het strijdperk. Dit strijdperk bepaalde zich tot het spreekgestoelte van enkele socialistische meetings. Waren de voorbije gebeurtenissen van die aard dat de socialistische fronten de anarchisten meer au sérieux namen en/of achtte men dit voortaan de beste tactiek om de tegenstrever te bekampen? Al op 14 april kon Stuyck, zelf een oudgediende van het blanquisme, een pleidooi ten beste geven voor toenadering, dat niet ongunstig werd onthaald, als we de *Journal de Bruxelles* mogen geloven⁴¹. Vier dagen later verdedigde Wismans - ook al op een socialistische meeting - de anarchistische beginselen. Toen de socialist Volders hem net voor het afsluiten verraste met een vraag naar het concrete functioneren van de anarchistische maatschappij, werd men het uiteindelijk eens over het houden van een nieuwe meeting. Rond de organisatorische modaliteiten van deze meeting werd een bijna statutaire strijd gevoerd en de meeting ging uiteindelijk niet door⁴².

De reeds aangehaalde *Deuxième catéchisme* van Léon Defuisseaux met zijn demagogische aanval op de anarchisten bereikte uiteraard ook Brussel. De Brusselse anarchisten repliceerden met een *Catéchisme d'un anarchiste, réponse au sieur Léon Defuisseaux*. Het was een vruchtbare tijd voor dat soort publicaties en de anarchisten waren niet de enigen om een anticatéchisme te verspreiden; toch is het weinig waarschijnlijk dat deze en andere de populariteit van de oorspronkelijke *Volkscatéchisme* evenaarden⁴³.

De grote socialistische optocht van 13 juni werd door burgemeester Buls verboden en werd dan maar vervangen door een meeting de volgende dag waarop Anseele zelf de degenen kruiste met Wismans. Vrijwel los van elkaar ontvouwde elk zijn politieke ideeën, elkaar lovend voor het hoge peil van het debat en achteraf toegejuicht door de respectieve bevriende pers⁴⁴. Een volgende discussie werd door de anarchisten georganiseerd en verliep wat de anarchisten betrof, al minder hoffelijk. Monier en Wismans slingerden de so-

Prix : 2 centimes

Manifeste anarchiste

LIBERTÉ, ÉGALITÉ, FRATERNITÉ

A vous qui produisez tout et qui n'avez rien que ce que vous laissez ceux qui ne produisent rien et qui ont tout.

COMPAGNONS,

Les hommes qui s'intitulent « Parti ouvrier » viennent de nous adresser un manifeste, dans lequel ils nous invitent à nous rendre à Bruxelles le 15 août **pour y réclamer le suffrage universel.**

Examinons donc froidement et, sans parti-pris, la situation, et demandons-nous : **Que peut le suffrage universel pour améliorer notre sort ?**

À cette question nous répondrons catégoriquement : **Rien !**

En effet :

Considéré en lui-même, il ne changera absolument rien aux conditions sociales qui nous écrasent.

Considéré dans ses effets législatifs, il nous assurera, nous dit-on, une diminution des heures de travail, une augmentation des salaires, etc., etc. Et c'est surtout ici que la duplicité de ceux qui aspirent à nous gouverner est parvenue à fuusser le jugement de certains d'entre nous, et à leur faire attribuer au suffrage universel une vertu qu'il n'a pas.

Il est pourtant de la dernière évidence — même, en ne tenant pas compte de l'évolution des idées des masses souffrantes, qui, nous menant nécessairement et à très proche échéance, à une commotion violente, dépassera d'un bond l'évolution parlementaire — il est évident que le suffrage universel ne pourrait nous donner à bref délai la majorité :

Les exemples de la France, de l'Allemagne, de la Suisse, de l'Amérique sont là pour le prouver.

Et sans majorité, quelle amélioration espérer à notre situation ? Mais cependant, nous dit-on, il y a des pays où il existe des lois quelque peu protectrices du travailleur.

Voici où éclate la mauvaise foi de nos aspirants députés : Ne savons nous pas, Compagnons, que **jamais** une loi sur le travail n'a été obtenue par l'intermédiaire des députés, et que toutes ces lois, si anodines qu'elles soient, **ont été obtenues que par l'agitation, extra-parlementaire ?**

Le suffrage universel ne nous avancerait donc en rien.

« Nous voulons le suffrage universel » dit leur manifeste.

Eh bien ! nous ne nous soucions pas de votre suffrage universel !

Il nous importe peu.

Ce que nous voulons, nous, c'est **du pain et du travail pour tous.**

Nous voulons mettre réellement en pratique les grands principes proclamés par nos pères, les paysans **révolutionnaires** de 89-93 : Nous voulons non pas une **vaine égalité politique**, non pas cette hypocrite formule inscrite par la bourgeoisie sur ses drapeaux, et dont on voudrait, encore aujourd'hui, nous faire un idéal ; mais l'**Égalité réelle** — le **communisme**, la vraie **Liberté** — **l'anarchie** ; et, par là, la véritable **Fraternité**, c'est-à-dire la solidarité de tous les intérêts.

Plus de Propriété ! Plus d'État ! Nous voulons une société qui, suivant la parole de Platon, pratique à la lettre le vieux proverbe : **« Tout est véritablement commun entre amis. »**

Voilà ce que nous voulons.

Et nous prenons pour nous ce que le parti soit-disant ouvrier dit de lui-même :

« Nous luttons, pour notre droit, pour obtenir justice, et nous réussissons : »

« Rien ne peut arrêter un peuple qui veut une chose et la veut fermement. »

Rappelons-nous ces lignes de l'un des nôtres, le compagnon Kropotkine :

Qu'on ne vienne pas nous dire que nous ne sommes qu'une petite poignée, trop faible pour atteindre le but grandiose que nous visons.

Comptons-nous, et voyons combien nous sommes à souffrir de l'injustice :

Paysans qui travaillons pour autrui et qui mangeons l'avoine pour laisser le froment au maître, nous sommes des millions d'hommes ; nous sommes si nombreux qu'à nous seuls nous formons la masse du peuple. Ouvriers, qui tissons la soie et le velours pour nous vêtir de haillons, nous sommes aussi des multitudes ; et quand les sifflets des usines nous permettent un instant de repos, nous inondons les rues et les places comme une mer mugissante. Soldats, qu'on mène à la légion, nous qui recevons les balles pour que les officiers aient les croix et les pompes, nous, pauvres sots, qui n'avons su jusqu'à maintenant que fusiller nos frères, il nous suffira de faire volte-face pour voir pâlir tous ces personnages galonnés qui nous commandent. Nous tous qui souffrons et qu'on outrage, nous sommes la foule immense, nous sommes l'océan qui peut tout engloutir. Dès que nous en aurons la volonté, un moment suffira pour que justice se fasse.

Vive l'Anarchie !

Les groupes anarchistes de la partie de l'Humanité parquée sur la portion de territoire appelée « Belgique » par ceux qui nous exploitent.

Vive la Révolution sociale !

L'auteur responsable : Ferdinand Mouier.

Tegenover de landelijke socialistische betoging voor het algemeen stemrecht op 15 augustus 1886 konden de anarchisten enkel een pamflet stellen dat dan nog door het gerecht in beslag werd genomen.

cialist Jean Moreau naar het hoofd dat de socialisten alleen maar postjes am-
bieerden; Moreau hield evenwel het hoofd koel onder deze verwijten⁴⁵.

De landelijke socialistische betoging voor het algemeen stemrecht ging
uiteindelijk door op 15 augustus. Was het anarchisme in zijn bijna exclusieve
(anti)politieke activiteit uiteraard in grote mate afhankelijk van een bepaalde
politieke conjunctuur, dan moest de beweging soms zelfs op dergelijke gun-
stige momenten door organisatorische onmacht, bijvoorbeeld tengevolge van
gerechtigd ingrijpen, verstek geven. Dat was het geval ten tijde van de socia-
listische optocht. Het anarchistisch initiatief bleef toen grotendeels beperkt tot
een eenmansonderneming van Monier. En alweer kwam justitie om de hoek
kijken. Alle 6.000 exemplaren van het anarchistisch manifest dat Monier had
laten drukken, werden door het parket in beslag genomen; het strafblad van
Monier werd stilaan indrukwekkend. Drie maanden was op 12 november het
verdict van het Brabantse Hof van Assisen⁴⁶.

Afgezien van de vraag of de landelijke optocht van de socialisten een suc-
ces werd, zal het wel duidelijk zijn dat het in elk geval niet goed ging met het
(Brusselse) anarchisme. Hoe was het bijvoorbeeld gesteld met de anarchisti-
sche publikaties? Na het opdoeken van *Ni Dieu ni maître* kwamen de Brussel-
se anarchisten gedurende een half jaar enkel nog tot twee eenmalige publika-
ties, *La Torche* "en cas de besoin" en *Le Fer rouge* "dans les grandes occa-
sions."⁴⁷

De verschijning van *La Liberté* vanaf 23 oktober betekende nog even een
heropflakking op dat front. De initiatiefnemers moesten echter al vlug gas
terugnemen. Na een maand verscheen het blad nog maar tweewekelijks en als
reden daarvoor werd de onverwachte en onmiddellijke terugtrekking van
Fernand Hotton opgegeven. Meteen werd ook van drukker veranderd. *La Li-
berté* moet in zeer grote mate het werk geweest zijn van Hotton. Het blad
noemde Hotton, tot dan een militant op de achtergrond, noch min noch meer
zijn stichter. Dergelijke titulatuur was na *L'Insurgé* van Pemjean toch onge-
bruikbaar geworden bij de Brusselse anarchistische pers. Daarmee was de
kous niet af voor de Brusselaars; twee weken later werd de hele zaak overge-
bracht naar Verviers. De militanten van Verviers hadden allang voor de nodige
berichtgeving in *La Liberté* en zijn voorgangers gezorgd, maar nu namen ze
de volledige zorg voor de krant over. Een en ander was typerend voor de evo-
lutie van de machtsverhoudingen binnen het Belgisch anarchisme. Luik had
zich eventjes op spectaculaire wijze, maar zeer kortstondig aangediend als
brandhaard van de beweging, Verviers had ter zake meer traditie en zou eind
1886 alvast op het vlak van pers de fakkel van Brussel overnemen. De Brusse-
laars zouden verder de meetings organiseren, naar eigen zeggen bij wijze van
taakverdeling, maar in de grond zegde dit vooral iets over de toenmalige
neergang van het Brusselse en het Belgische anarchisme in het algemeen. Ook
te Verviers was *La Liberté* geen lang leven beschoren⁴⁸.

De Commissie van de Arbeid in Verviers

Verviers had - anders dan Luik - een lange traditie van anarchistische groepsvorming achter de rug; de kring *L'Étincelle* was zo stilaan een monument aan het worden in de revolutionaire milieus. Zoals in Luik vond ook in Verviers begin 1886 een soort nieuwjaarsmeeting over het anarchisme plaats. Voor de organisatie tekende de Union des Tisserands samen met Brusselse en Luikse kameraden⁴⁹. De militanten van Verviers bleken net als die van Brussel gevraagde sprekers te zijn en patroneerden allicht mee de opkomende groepen in het Luikse⁵⁰. De gebeurtenissen te Luik leken aan Verviers evenwel grotendeels voorbij te gaan. Op 22 maart vond door toedoen van de *Chambre Syndicale Lainière* een meeting plaats te Andrimont. Op de dagorde stond het thema *Les machines et l'impôt*. Een zekere Dehan keurde de gebeurtenissen van Luik en Seraing goed met dien verstande "qu'il fallait mieux couper une tête que de casser 100 carreaux et que même il est préférable d'employer de la dynamite qui se trouve dans nos caves." Het publiek bestond uit zo'n 150 man⁵¹.

Op 28 maart greep opnieuw een meeting plaats, dit keer in het naburige Dison, voor naar eigen zeggen 200 toehoorders met op de dagorde *Les manifestations des meurt-de-faim à Liège*. Organisatoren waren *L'Étincelle* van Verviers en de *Groupe d'Études Sociales* van Dison. Het bureau werd voorgezeten door Jean Davister, de latere uitgever van *La Liberté*. Sprekers waren zijn broer Guillaume Davister, Fils en Monier, die speciaal uit Brussel was overgekomen. Zij waren bijzonder strijdbaar. "La classe ouvrière est plus lâche que les animaux, car ces derniers prennent leur nourriture où ils la trouvent... Commençons par briser les machines..." Tenslotte riep Guillaume Davister op tot een meeting de volgende dag. Dan zou men de daden van Luik en Charleroi navolgen, "advienne qui pourra", wat door de meerderheid van de toehoorders (een 150 à 200) op applaus werd onthaald. De correspondent van Verviers in *Ni Dieu ni maître* kon niet nalaten te verhoppen dat er niet enkel ruiten zouden sneuvelen, maar dat er ook bourgeois te grazen genomen zouden worden. Voor het vervolg van de gebeurtenissen hangen we af van dezelfde bron. De aangekondigde meeting kon tengevolge van intimidatie van de eigenaar van de zaal niet doorgaan. Toch daagde er volk op, de politie was present, het kwam niet tot incidenten. Dan hadden de Luikenaars 'beter' gedaan⁵².

Uit de gebeurtenissen van maart 1886 werd niet alleen een anti-anarchistenwet geboren, maar ook de Commissie van de Arbeid. Hadden de anarchistenvan Verviers geen rol van betekenis kunnen spelen in de woelingen, ze gaven dan toch een merkwaardige acte de présence ten beste bij de Commissie van de Arbeid, die ook in de wolstad haar oor te luisteren kwam leggen. Het kan bevreemden dat anarchistenvan hun medewerking verleenden aan dit prille staatsinterventionisme in de sociale sector. Ze deden dit echter niet zo-

als een ander en legitimeerden dit optreden, zich zonder twijfel van het mogelijk kwaad bewust, uitvoerig. Afgezien van de vorm en de inhoud ervan lag de interventie zelf toch enigszins in de lijn van de anarchistische activiteit te Verviers. Precies het leeuwedeel van hun medewerking aan het Brusselse blad *Ni Dieu ni maître* bestond uit een regelmatige sociale kroniek *La Trique verviétoise* waarin vrij systematisch de toestanden in de diverse bedrijven uit de regio onder de loep werden genomen. Daarmee hadden ze geanticipeerd op het werk van de Commissie van de Arbeid toen daar nog geen sprake van was. De anarchisten van Verviers hadden op dat punt meer dan hun kameraden uit de andere regio's een traditie opgebouwd; dat dan weer had waarschijnlijk te maken met een meer uitgesproken engagement in de vakbeweging, waarover meer in het volgende hoofdstuk. Een volledige afzijdigheid tegenover de Commissie van de Arbeid zou in vakbondskringen wellicht op het nodige onbegrip zijn gestuit.

L'Étincelle opteerde ervoor om één van haar leden naar de Commissie te sturen om daar een verklaring voor te lezen. In het Franse *Le Révolté* werd dit soort optreden verantwoord door te wijzen op het toenmalig ontbreken van een eigen blad om zijn denkbeelden uiteen te zetten, alsook op de grote moeilijkheid openbare vergaderingen te beleggen, gezien de heersende 'staat van beleg'. Bovendien zou de afgevaardigde, die meermaals onderbroken werd door de leden "criant au crime et à l'assassinat," zich niet hebben laten verleiden tot discussie. Aan het einde van zijn betoog werd de anarchistische woordvoerder door een gebelgde (begrijpelijk, aldus *Le Révolté*) voorzitter het woord ontnomen met de verklaring dat "la commission n'avait pas pour mission d'étudier des questions aussi vastes, mais à étudier les rapports entre patrons et ouvriers."

Wat was nu de boodschap die de anarchist in de Commissie van de Arbeid bracht? De anarchisten vroegen niets aan de Commissie, want ze kon niets voor de arbeiders doen. Het kwaad zat in het bestaan zelf van regeringen, in het recht op bezit en uitbuiting en niet in de toevallige verschijningsvormen daarvan. Verenigingen allerhande, coöperatie, deelneming in de winst, reglementering van de arbeidstijd, minimumloon en algemeen stemrecht zouden niets veranderen zolang de werkers de niet-werkers - de burgerij - zouden moeten blijven voeden. De anarchist veegde de vloer aan met hervormingen, zowel politieke als economische. In een republiek of een monarchie, hetzij een absolute, hetzij een constitutionele, overall was de situatie van de arbeiders gelijk: ze konden van honger sterven. Ook in landen met algemeen stemrecht was het nodig dat de arbeiders in staking gingen of in opstand kwamen. Politieke hervormingen beïnvloedden in niets de economische situatie. Maar ook economische hervormingen waren zinloos. Loonsverhogingen of belastingen werden onmiddellijk in de prijzen verrekend. De Commissie van de Arbeid kon aan de situatie van de arbeiders niets veranderen, hier

hielp alleen een radicale hervorming van de maatschappij. Wat de arbeiders ongelukkig maakte, was dat de opbrengst van hun werk diende om de machthebbers en eigenaars te voeden en met hen allen die hen moesten verdedigen: de clerus, de magistratuur, het leger en het hele gevolg van bedienden, ambtenaren, mouchards en politielui. Een maatschappij kon alleen maar rechtvaardig zijn en het geluk verzekeren als die hele sliert, de klasse van de commissieleden met andere woorden, verdween; de revolutie dus, die men in maart al had horen rommelen. Als de heren commissieleden eerlijk waren in hun bedoeling om aan de ellende een einde te maken, zouden ze wat ze ten onrechte bezaten, teruggeven aan de maatschappij. Ze zouden dit echter niet doen. Daardoor bleef de arbeiders slechts één uitweg: "C'est d'opposer leur force à la vôtre... C'est pour cela que nous sommes anarchistes."⁵³

Toen de anarchisten van Verviers in oktober opnieuw over een eigen blad, *La Liberté*, beschikten, volgde nog een uitwerking van dit anarchistische standpunt voor de Commissie van de Arbeid. De verklaring was getekend door "Les groupes anarchistes de la partie de l'humanité parquée sur la portion de territoire appelée Belgique par ceux qui nous exploitent." Zo ging men onder meer het parlementarisme en het coöperatisme verder ontleden. "... un homme - ouvrier - qui quitte sa classe pour entrer dans la classe opposée et devenir bourgeois, ne saurait défendre des intérêts qui ne sont plus les siens, parce que, pour conserver sa situation, il est obligé de devenir de plus en plus conservateur," aldus de verklaring in weinig academische bewoordingen. Zo ging het toch ook met een arbeider die het tot meesterknecht bracht. De coöperatie dan. De arbeiders moesten zich verenigen en sparen met het oog op de algemene staking, aldus de BWP. Een kleine rekensom, een extrapolatie op basis van het zakencijfer van de Engelse coöperaties leerde, aldus de anarchisten, dat zelfs in de veronderstelling dat de arbeiders nog konden sparen, "nous aurions, pour la grève générale, un franc par jour et par famille pendant deux mois, dans cinquante ans."

De enige oplossing voor de situatie van de arbeiders, de sociale revolutie, was nakend, nog steeds volgens *La Liberté*. "Un formidable réveil des sentiments de dignité et d'indépendance populaires se fait: les travailleurs veulent être des hommes." Om een maatschappij tot stand te brengen waarin naar het woord van Plato "alles werkelijk gemeenschappelijk was zoals onder vrienden," was geweld niet te vermijden. Slechts met geweld kon men van de bazen terugnemen wat ze gestolen hadden.

"Nous voulons que la richesse sociale, collective dans son origine, le soit aussi dans sa destination. *Nous voulons une société communiste.*" Gezag zou niet nodig zijn in dergelijke maatschappij. Elke tegenstelling van belangen zou verdwijnen met de introductie van het communisme en de daarmee gepaard gaande solidariteit. "*Nous voulons une société anarchiste.*" In die samenleving zonder eigendom en gezag zou het individueel initiatief, ongehinderd door

het juk van staat en kapitalisme, gemakkelijk voldoen "*aux besoins de tous suivant les forces de chacun.*" Productie en consumptie zouden zich vrijelijk organiseren, zonder dat daarvoor een uitwendig gezag nodig was. De consumptie - leven - vereiste productie - werken. Door de vrije vereniging van de arbeiders zouden spontaan autonome én solidaire groepen van producenten en consumenten ontstaan. Deze groepen zouden zich laten leiden door hun ervaring en die van anderen, "*se groupant ou se scindant à volonté - autonomes en un mot - mais toujours solidaires*"; ze zouden zich aldus inschakelen in "*la voie du Progrès indéfini.*"

Er zou een einde komen aan het barbaars tijdvak dat beheerst werd door vernedering en geloof in meesters en goden, om plaats te maken voor "*la période expérimentale, scientifique et vraiment humaine de l'évolution sociale.*" Als het kapitaal evenwel de overwinning behaalde, dan was het ogenblik gekomen om onze gouden eeuw te bewenen; we zouden achterom kunnen kijken en zien "*comme une lumière qui s'éteint, tout ce que la terre eût de doux et de bon: l'amour, la gaieté, l'espérance. L'humanité aura cessé de vivre.*" Dat dit niet gebeure! "*Un effort de notre volonté, et ces livres de caisses, et les titres, et les codes, flamberont en un vaste feu de joie, éclairant autour de lui des êtres libres, des hommes!*"⁵⁴

Dit was bij wijze van spreken de meest uitgewerkte geloofsbelijdenis van de Belgische anarchisten uit die tijd, in hun bescheiden kranten bleef na het nationale en internationale bewegingsnieuws maar weinig plaats over voor meer inhoudelijke artikels. Bovendien heeft het er alle schijn van dat theorievorming niet hun sterkste kant was. Het hele standpunt was overigens een reproductie van het anarcho-communistisch gedachtengoed zoals dit vanaf circa 1880 internationaal opgang had gemaakt.

De typering van de Duitse anarchist Johann Neve dat de militanten van Verviers "*lediglich nur auf die Papier- und Tribünenpropaganda bedacht waren*" mag ongetwijfeld tot de hele Belgische beweging uitgebreid worden. Dat hij enkel de activiteiten te Verviers expliciet aldus typeerde, had te maken met zijn vertrouwdheid met de beweging aldaar, maar ook en vooral met de ingesloten verwachting er over springstof te kunnen beschikken. Men had hem te Luik verzekerd dat die in de mijnstreken gemakkelijk te verkrijgen was, maar uiteindelijk wilde daar niemand voor zorgen⁵⁵. Een en ander illustreert ten volle het grote verschil tussen het toenmalige Belgische en Duitse anarchisme. Hadden de Belgische anarchisten behoorlijk wat last met het gerecht, dan was de in vergelijking met de Belgische meer gewelddadige Duitse beweging tot ballingschap en clandestiniteit gedoemd tengevolge van onder meer het Sozialistengesetz.

Voor hun bladen (en desgevallend ook voor dynamiet) waren de Duitse anarchisten in het moederland zonder meer aangewezen op hun kameraden in het buitenland, niet het minst die in Londen, dat als een soort dispatching-

centrum voor de smokkel van anarchistische publikaties en springstof fungeerde. In diverse buurlanden van Duitsland waren dicht bij de grens vervolgens tussenschakels ingelast in deze trafiek. Voor België was dit de regio Luik-Verviers. Beide steden hadden een zekere traditie van Duitse socialistische aanwezigheid. Dit bleek reeds uit de voorgeschiedenis van het Luikse anarchisme, maar zou bijvoorbeeld ook nog blijken naar aanleiding van de aanslagen te Luik in de jaren negentig. Maar ook voor Verviers werd in 1888 in een rapport gesteld dat de beweging er al jaren goed was ontwikkeld dank-

Met de vernietiging van het gezag kon het constructief gedeelte van het anarchistisch programma een aanvang nemen. In de anarchistische toekomstmaatschappij moesten zowel welzijn als vrijheid ten volle verzekerd zijn.

zij het samengaan met de Duitsers. Concrete informatie over een samenwerking tussen Belgen en Duitsers hebben we echter nauwelijks. Zoveel moge blijken uit het wedervaren van Neve.

Johann Neve was voor de Duitse beweging organisatorisch een erg belangrijk figuur, onder meer door zijn rol in de anarchistische smokkel op Belgisch grondgebied. Vanaf eind 1885 tot februari 1887 zou hij eerst vanuit Verviers, later vanuit Luik en mogelijk zelfs ook Brussel opereren⁵⁶. Hij kende ongetwijfeld de beweging te Luik en Verviers, maar minder die te Brussel, aldus een later getuigenis van de Brusselse anarchist Gille⁵⁷. Maar toch had hij ook met de Brusselaars contact, getuige daarvan de ontmoeting met Wismans en Gille die wellicht tijdens de woelige dagen van maart 1886 te Verviers plaatsvond⁵⁸. Door zijn bemiddeling ook zamelde de Socialist League te Londen in die tijd ten voordele van de Belgische mijnwerkers geld in, dat door Henri Wismans en Jean Davister tijdens een propagandatocht in de Borinage moest worden verdeeld. Het is zeer de vraag of deze tocht plaatsvond⁵⁹.

De activiteiten van Neve waren de Duitse politie, mogelijk zelfs Bismarck in eigen persoon, een doorn in het oog. In 1886 werd de jacht geopend op de maar niet te vatten Neve. Duitse politiefunctionarissen werden naar België

gestuurd, een infiltrant was er al een tijd aan het werk; met wat geluk kwamen ze hem spoedig op het spoor. Op 21 februari 1887 werd hij door de Luikse politie in opdracht van de staatsveiligheid gearresteerd en prompt over de grens gezet wegens landloperij. Even prompt werd hij door de Duitse overheid ingerekend en tot vijftien jaar veroordeeld. Hij stierf in gevangenschap. De invloed van de arrestatie op de Duitse anarchistische beweging was zeer groot. Met Neve verdween niet alleen een organisator en een verzoener in de verscheurende *Bruderkrieg* tussen het kamp van Johann Most en Josef Peukert door zijn gevangenneming zou deze tegenstelling nog meer oplaaien. Aan Peukert, die Neve kort voor zijn arrestatie nog te Luik had ontmoet, werd door het kamp-Most noch min noch meer verraad ten laste gelegd. Op die wijze zou op het Duitse anarchisme een hypotheek zijn gelegd die zwaarder woog dan het Sozialistengesetz.

De omstandigheden waarin Neve overgedragen werd aan de Duitse politie, waren op zijn zachtst gezegd verdacht. De aanwezigheid van Duitse politiefunctionarissen - en niet de minste - op Belgische bodem, de volgens Neve toenemende waakzaamheid van de politie te Verviers, de beschuldiging van landloperij die gezocht lijkt, het ontbreken van een Duits arrestatiebevel, veel wees in de richting van een afspraak tussen Belgische en Duitse politiediensten. Onder het mom van een uitwijzing had in feite een uitlevering plaatsgevonden⁶⁰. *La Liberté* besteedde nauwelijks aandacht aan de zaak omdat het toch geen zin had op clementie van de staat te rekenen. Het protest tegen de politionele actie bleef grotendeels beperkt tot een parlementaire interpellatie⁶¹.

Een republikeinse samenzwering?

De BWP, aldus Marcel Liebman in zijn studie over het Belgisch socialisme, was vastbesloten evenredig met het proletariaat te blijven groeien, zonder evenwel de kleinburgerij te willen afschrikken. Zonder theoretische onderbouw, maar heel duidelijk voltrok zich op die wijze haar inpassing in de samenleving. Haar dynamiek was tweevoudig: zij moest het hebben van evolutie én organisatie. Volksbewegingen konden slechts (desnoods én desgevallend) dienstig zijn als ze zich inschakelden in een rationeel project hetzij als controleerbare agenten, hetzij als volgzame onderdanen. Monolithisch was de partij op dat punt in 1887 evenwel nog niet: daaromtrent vochten enigszins veralgemenend twee strekkingen om de suprematie. Voor de enen moest de binding van de partij met de massa aan de volksbewegingen een groter rendement verlenen, de spontaneïteit ervan ten volle benutten zonder evenwel af te glijden naar 'anarchistische' toestanden. Veruit de grootste en meest invloedrijke groep wilde kost wat kost elke beweging die te vergelijken was met die van

maart 1886, in de toekomst vermijden. Beide groepen wezen wel op de noodzaak van eenheid en dus van een zich steeds meer uitbreidende organisatie, met name de BWP. Zeker voor de tweede groep vereiste dit ook het liquideren van elke concurrerende beweging, die de ontwikkeling van de partij, hoe pril die vooralsnog mocht zijn, kon hypothekeren. En deze overweging gold zeker de kersverse partij die nauwelijks een jaar na maart 1886 de directe actie van het volk nieuwe impulsen dreigde te geven: de Parti Socialiste Républicain⁶².

Een man, een partij? De Parti Socialiste Républicain was in elk geval de partij van Alfred Defuisseaux, die voor de mijnwerkers van de Borinage niet minder dan een levende legende was. Zijn bezieling was enorm, maar zijn radicalisme sloeg minder op zijn politiek of economisch programma - voor zover hij een economisch programma had - dan wel op de middelen waarmee hij het algemeen stemrecht wilde afdwingen. Dat algemeen stemrecht, aldus Defuisseaux, lag binnen handbereik, als men maar de algemene staking wilde uitroepen. Dat klonk als muziek in de oren van de mijnwerkers, die op hun congres te Jolimont op 7 februari 1887 fegeen de woordvoerders van de Algemene Raad van de BWP in besloten tot de algemene staking. De matigende argumenten van Volders in de zin van "een algemene staking is pas mogelijk bij een algemene, goed georganiseerde en gedisciplineerde deelname van alle groepen, zo niet deed men er beter aan elke staking te vermijden," vielen niet in goede aarde bij de mijnwerkers.

Het antwoord van de Algemene Raad liet niet op zich wachten. Nog geen week later verwierp de raad de beslissingen van het mijnwerkerscongres en roveerde hij Defuisseaux. Het partijcongres dat op 10 april 1887 te Dampremy bijeenkwam, weigerde vervolgens de beslissing van de Algemene Raad te veroordelen. Vooreerst bestond er een grondig meningsverschil over de houding van de naar Frankrijk gevluchte Defuisseaux ten aanzien van de gerechtelijke vervolgingen van 1886. Nog meer echter was men beducht voor de groeiende populariteit van de Borain. Dit kon de mijnwerkers evenwel niet tegenhouden. In mei brak in de Henegouwse bekkens een algemene staking los die zelfs het Luikse bekken gedeeltelijk aanstak. Van looneisen werd het ordewoord al vlug het algemeen stemrecht. Te Brussel gingen de metaalbewerders mee in staking. In de hoofdstad, maar ook in Antwerpen, Verviers en Luik trokken de arbeiders de straat op. Er vielen enkele doden. Defuisseaux richtte een ultimatum aan de regering, maar de beweging bloedde bij gebrek aan leiding na enkele weken dood.

Ondanks dit débâcle zette de dissidentie binnen de BWP zich door. Bij wijze van toegeving aan de radicale elementen was op het partijcongres van april besloten om op 14 augustus een buitengewoon congres te houden over het stakingswapen. Toen op dit congres door toedoen van de Algemene Raad aan de (hoofdzakelijk Waalse) groepen die niet in orde waren met hun bijdrage, de toegang werd geweigerd, verlieten 16 groepen het congres en stichtten zij

samen met 39 andere de Parti Socialiste Républicain. En ook bij de overige groepen bleek een ernstige weerstand te bestaan tegen de matigende houding van de partijleiding en meer bepaald tegen haar voorstel van resolutie dat een algemene staking slechts kon na een ernstige voorbereiding.

Factoren van diverse aard waren bij de scheuring in het geding. Er speelde een vage tegenstelling tussen Walen en Vlamingen, en er was alleszins het gebrek aan voeling van de Algemene Raad met de arbeiders uit de Waalse zware nijverheid. De raad was om praktische redenen samengesteld uit leden van de Brusselse federatie waaraan afgevaardigden van de regionale federaties als adjuncten waren toegevoegd. Deze geografische tegenstelling ging gepaard met een sociologische en politieke tegenstelling, aldus Jean Puissant, historicus van de socialistische beweging in de Borinage. De Algemene Raad vertegenwoordigde in de eerste plaats de grote steden waar de handenarbeid nog overheerste en het merendeel van de leden banden had met de coöperatieve beweging. Wallonië speelde er slechts een tweederangs rol omdat het op stuk van organisatie en politieke tactiek niet de traditie van de grote steden had.

De weerslag van de dissidentie op het ledenbestand van de BWP was aanmerkelijk. In Wallonië onderging de partij een ware aderlating. Toch was de Parti Socialiste Républicain geen lang leven beschoren. Lag het aan haar voorman, wiens charisma zijn gebrek aan vorming moest maskeren, of - daarmee uiteraard samenhangend - aan de partij, waar een cocktail van verbalisme en romantiek het ontbreken van een werkelijk alternatief moest verdoezelen?

De ideologie van Defuisseaux en zijn partij had onmiskenbaar blanquistische trekken door haar nadruk op het samenzweerderig optreden van de kleine, bewuste minderheid. Deze revolutionaire instelling ging gepaard met een absoluut vertrouwen in het wondermiddel algemeen stemrecht, dat voor Defuisseaux niet alleen de sleutel was tot, maar zelfs gelijkstond met de ontvoogding van de arbeiders. De verbale krachtpatserij moest evenwel een onmacht in de actie verhullen. Defuisseaux slaagde er niet in zijn partij te organiseren. Bovendien sloeg de complottactiek, gegroeid als ze was uit de meer gepolitiseerde kringen van intellectuelen en arbeiders in de steden, niet aan bij de Henegouwse arbeiders, die veeleer een traditie van open sociale strijd kenden.

Het proces van het Groot complot in mei 1889 zou een einde maken aan deze dissidentie en er meteen de zwakte van blootleggen. Naar aanleiding van dit proces bleek namelijk dat een reeks dynamietaanslagen aan de vooravond van het congres van de PSR te Châtelet in 1888 niets met een socialistisch complot te maken hadden, maar alles met provocatie. De partij bleek in grote mate geïnfilteerd te zijn. De hoofdfiguur hierbij, ene Pourbaix, zou in kringen van de arbeidersbeweging een begrip worden. Pourbaix stond voortaan voor de spreekwoordelijke infiltrant van de staatsveiligheid. De leiders

van de PSR werden juridisch vrijgesproken, maar hun partij werd politiek volkomen gediscrediteerd; wijs en verzoeningsgezind opende de BWP opnieuw de rangen voor de dissidenten en vooral voor het segment van de Waalse arbeidersklasse dat ze vertegenwoordigden. De partij kwam versterkt uit het hele gebeuren, bevestigd ook in haar overtuiging; ze verwierp meer dan ooit de directe actie en predikte de eenheid van de arbeiders. Op drie jaar tijd had de jonge politieke formatie twee zware hypotheke gelicht: de grote sociale beroering van 1886 en de radicale dissidentie van 1887-1889. De weg lag nu voor haar open om met geschikte middelen te werken aan haar succes en aan de ontvoogding van de Belgische arbeidersklasse.

Maar wat was de rol van de anarchisten bij dit alles geweest? *La Liberté* was werkelijk visionair toen het blad 1887 inzette, althans wat het eerste deel van zijn analyse betrof. De revolutie van 1886 had aan het reformisme een impuls gegeven, omdat het volk instinctief voor het reformisme had gekozen. In de toekomst zou de BWP, bij gebrek aan een diepe overtuiging en morele kracht, door onmacht overvallen worden; tweedracht zou er het gevolg van zijn. Voor de anarchisten, die volgens *La Liberté* tot dan meer geobserveerd hadden dan gehandeld, bood dit mooie vooruitzichten. Ze hadden het voordeel dat ze niet mikten op een grote massa leden, maar integendeel enkel de overtuigden "par affinités de caractères et de tempéraments" wilden verenigen. Door de nakende tweespalt binnen de BWP konden ze weldra een toevloed van ontevreden verwachten. Bovendien hadden de anarchisten het voordeel dat hun leerstelsel gebaseerd was op onveranderlijke natuurwetten die de verhouding tussen de mensen onderling en tussen de mensen en de natuur beheersten; de anarchistische samenleving was de logische en wetenschappelijk bewezen uitkomst van de ontwikkeling van het menselijk ras⁶³.

De tweedracht binnen de BWP groeide inderdaad met als inzet het gebruik van het wapen van de algemene staking. Als revolutie en algemene staking samenvielen, waarop wachtte men dan nog, om ze te beginnen, zo vroegen anarchisten uit Brussel, Luik en Verviers zich af op een meeting van de *Ligue des Métallurgistes* van Seraing op 24 april 1887⁶⁴. Een uitgewerkt standpunt was dit niet, hoewel, zo duidelijk hadden de Belgische anarchisten het tot dan niet gezegd. Hun visie op dat punt moest vooral blijken uit hun pogingen aanwezig te zijn bij elke stakingsgolf die enigszins het karakter kon aannemen van een algemene beroering die vervolgens het vertrekpunt zou kunnen zijn voor de revolutie.

Begin mei liet een optimistische *La Liberté* horen dat om het even welke ontwikkeling in de kaart van de anarchisten zou spelen. Enig simplisme was het blad niet vreemd. Ofwel hield Defuisseaux vast aan zijn revolutionaire principes en tastte hij zo het prestige van de BWP-top aan, ofwel draaide hij bij en bracht hij zichzelf schade toe. In beide gevallen was hij nuttig "en démasquant les traîtres." En zo bleven de anarchisten observeren⁶⁵. Niet veel later

brak in de mijnstreek de staking uit. "Pour la deuxième fois en quinze mois la Révolution est tentée en Belgique," riep *La Liberté* verblijd en associeerde meteen het op gang komen van een grote stakingsgolf met de revolutie, met hetzelfde gemak als Defuisseaux algemene staking en algemeen stemrecht aan elkaar verbond⁶⁶. Net als in maart 1886 ijlden de Brusselse anarchisten opnieuw naar Wallonië. Colignon trok naar Henegouwen, Wymans naar Verviers en Govaerts naar de Luxemburgse leiwerkers; tenminste als we de Franse politie mogen geloven⁶⁷. Over hun optreden ter plaatse hebben we weinig informatie, zij het iets meer dan voor maart 1886.

In Luik grepen van 16 tot 22 mei drie 'gemengde' meetings plaats, de eerste met socialistische tegenspelers, de volgende met aanhangers van Defuisseaux. Deze laatsten riepen op tot algemene staking. De anarchisten, in eerste instantie vertegenwoordigd door de toenmalige plaatselijke woordvoerder Cardinael⁶⁸, maar op 22 mei ook door de Brusselaars Wymans, predikten de onmiddellijke revolutie. Die zou ongetwijfeld met geweld gepaard gaan. Algemene staking, allemaal goed en wel, in elk geval bleef elke vorm van regering, inclusief middels het algemeen stemrecht, uit den boze, volgens de anarchisten. Dezelfde boodschap had Wymans ook al einde april te Seraing gebracht op de vermelde meeting van de Ligue des Métallurgistes. Eerder hadden plakbrieven te Flémalle-Grande en Flémalle-Haute in dezelfde zin opgeroepen. Inmiddels verborgen de Luikse socialisten, de één al meer enthousiast dan de andere, hun sympathie voor de staking in het Henegouwse niet. Maar ondanks het gevarieerd aanbod van oproepen, bleef de stakingsbeweging in het Luikse uiteindelijk vrij beperkt⁶⁹.

In Verviers waren het de plaatselijke anarchisten die de zaak aan het rollen poogden te brengen. Op 26 mei wees Jean Davister voor een gehoor van 300 man erop dat Verviers, toch bekend vanwege zijn revolutionaire instelling, niet langer afzijdig kon blijven, zeg maar zich desolidariseren. Geen vreedzame staking meer, maar algemene staking, dat wilde zeggen revolutie, was zijn devies. Tenslotte sprak hij, na de oproep het voorbeeld te volgen van Luik en Charleroi, met de menigte af voor de volgende dag. Die dag waren zowat 1.500 man present op het Martelarenplein te Verviers. Davister evenwel, ontbrak. Hij was op de vlucht voor het arrestatiebevel dat de overheid snel had uitgevaardigd. Blijkbaar was hij te Verviers toen niet te vervangen, want de menigte werd niet toegesproken en na verloop van tijd werd ze door de ordediensten gemakkelijk uiteengedreven⁷⁰.

In Henegouwen kunnen we enkel het optreden van de Franse anarchist Octave Jahn op diverse meetings signaleren. Hij spaarde niets of niemand, zelfs Defuisseaux niet. Zijn krachtige taal, zijn revolutionaire ideeën sloegen aan bij de toehoorders. We hebben geen weet van enige band van Jahn met de Belgische anarchisten. Hij zou zijn engagement duur betalen: hij werd gearresteerd en vervolgens in november van hetzelfde jaar door het Hof van Assi-

sen van Henegouwen veroordeeld tot twee en een half jaar gevangenisstraf wegens "samenspanning tegen de veiligheid van de staat", verboden wapendracht én landloperij. In mei al had de administrateur van de staatsveiligheid een rondschrijven gestuurd aan de provinciegouverneurs waarin hij stelde dat de vrije meningsuiting niet inhield dat vreemdelingen zich kwamen mengen in binnenlandse aangelegenheden door de arbeiders aan te sporen tot staking en opstand. Het was dan ook veroorloofd, aldus de administrateur, buitenlanders in voorkomend geval preventief te arresteren en te zijner beschikking te stellen⁷¹.

De staking van mei 1887 kende niet het verhoopte succes. Voor de aanhangers van Defuisseaux vormde dit blijkbaar geen belemmering voor een verdere ontwikkeling, wel integendeel. De anarchistische beweging daarentegen leek na haar inzet gedurende veertien maanden zware sociale beroering stilaan buiten adem te raken. In de zomer leverden de Brusselaars nog een laatste krachtsinspanning in de Centre. Tijdens enkele meetings vielen Wymans en Pintelon zwaar uit naar de BWP en het algemeen stemrecht; enkel de revolutie zou volgens hen een einde aan de uitbuiting maken. Een en ander kon de gemoederen alleen maar meer verhitten⁷². In Brussel zelf echter gaven de anarchisten de volgende maanden nog amper een teken van leven en - wat erger was - in Verviers had men eerder al letterlijk uit arren moede de verschijning van *La Liberté* gestaakt. Een belofte tot bemiddeling vanwege het Duitse *Autonomie* bracht uiteindelijk geen aarde aan de dijk⁷³. Twee jaar lang zou het Belgisch anarchisme op die wijze een Franstalig blad ontberen; de korte verschijning van *De Opstand* te Gent eind 1887 was hierbij niet meer dan een pleister op een houten been. Op het stuk van pers was men teruggekeerd naar de catacombentijd van de eerste helft van de jaren tachtig.

Te Brussel traden de anarchisten tot oktober nog nauwelijks naar buiten. Enkel de groep *La Liberté* leek nog te functioneren⁷⁴. Ook dit deed aan de jaren 1883-1884 denken. Terzelfder tijd werden in de gelijkgezinde Franse pers geregeld kritieken geformuleerd op de te verregaande autonomie van de groepen die op die wijze tot een machteloos isolement waren gedoemd⁷⁵. De Belgische anarchisten waren in hetzelfde bedje ziek. Op een protestmeeting op 29 oktober te Brussel tegen de terechtstelling van de martelaren van Chicago bleven de militanten van Gent, Antwerpen, Luik, Verviers, Charleroi en de Borinage ondanks een uitdrukkelijke uitnodiging afwezig. Terloops wat het thema van de meeting aanging: de wortels van de éénmeibeweging lagen ongetwijfeld in Amerika. Op 4 mei 1886 eindigde een meeting te Chicago, nadat een bom was gegooid, op een bloedbad. Op 11 november 1887 werden vijf anarchisten om die reden, ten onrechte bleek al vlug, ter dood veroordeeld. Die dag werd na de Commune een begrip in de anarchistische overlevering⁷⁶.

In juli 1888 trachtte men vanuit Brussel toch opnieuw een en ander te coördineren, althans als we de politie mogen geloven. Met name probeerden

de Brusselse militanten hun missies te lande te systematiseren door aan bepaalde regio's - en dit niet alleen in Wallonië - bepaalde propagandisten toe te wijzen. Kon men de 'reformisten' voorlopig niet bekampen in de pers, dan moest men dit maar des te meer proberen met propagandatochten.

De afspraken rond de verkaveling van het propagandagebied onder de Brusselse militanten werden ten huize van de Italiaan Danesi gemaakt, die zich hiermee de rol van stille mentor van de Brusselse beweging aanmaat. Gérard kreeg Charleroi en de Borinage toegewezen, Pintelon Antwerpen, Wysmans Brabant. Te Luik en Verviers kon de nog maar pas vrijgekomen Wagener het wel alleen af. Wagener had immers helemaal alleen de Luikse groep opnieuw opgestart en die van Verviers geconsolideerd. De groep van Luik zou weldra zo sterk zijn als die van Verviers, die overigens altijd de best georganiseerde van België was geweest, dankzij de Duitse groep waarmee ze samenting; dit alles zou de politie uit goede bron hebben vernomen⁷⁷. Opvallend was dat het initiatief nog altijd moest (en mocht) komen van Brussel. Net als bij de socialisten bleef Brussel als hoofdkwartier fungeren, met dien verstande dat de anarchisten niet over geręgelde troepen beschikten.

In de vroege jaren tachtig wedijverden de beide socialistische fracties, 'reformisten' en anarchisten, nog om de eerste gunsten van een ideologisch grotere maagdelijke arbeidersklasse. Anno 1887 was de ontwikkeling van de BWP, ondanks alle dissidentie, op diverse plaatsen al zo ver gevorderd dat de anarchisten zich steeds meer tevreden moesten stellen met pogingen om een aantal BWP'ers van hun eerste politieke liefde te doen afkeren. Het argument dat men het niet moest hebben van de massa, maar van bewuste militanten was hierbij een welgekomen rationalisering. De anarchisten richtten hoe langer hoe meer hun pijlen op de diverse aspecten van het reformisme. Vanuit Brussel organiseerden ze propagandatochten en te Verviers verscheen het enige Belgische anarchistische blad. Aan de anarchistische woordenvloed kwam medio 1887 voorlopig een einde. In Henegouwen, waar de door de anarchisten verhoopde dissidentie binnen de BWP net het grootst was, kreeg de beweging nauwelijks een voet aan de grond. Een bescheiden impuls zou onverwacht uit Gent, het bolwerk van Anseele, komen.

In 1887 kreeg de heterogene, vaak weinig principiële oppositie tegen de toenemende macht van Anseele, voor het eerst in de geschiedenis van het Gentse socialisme, een echte woordvoerder in de persoon van August Lootens, die bovendien aan het ongenoegen een politieke richting probeerde te geven. Hoe 'authentiek' het optreden van Lootens was, is moeilijk te achterhalen⁷⁸. Lootens getuigde in elk geval al van een vergaand radicalisme in tempore non suspecto. Dat hij als "adjutant" van de gevangenschap van Anseele gebruik wilde maken om een gooi naar de leiding te doen is aannemelijk, maar niet te staven. In zijn 'nadeel' pleit mogelijk dat hij na zijn 'anarchistische' fase (heel even) zowat de voorloper werd van de anticoöperatieve bewe-

HET IS VOLBRACHT!

Deze kreet weerklinkt thans door de gansche arbeiderswereld!

Het is volbracht! dat eenige mannen in CHICAGO, die moedig stredden voor de verdrukte arbeiders, door de regeering op een laaghartige wijze vermoord zijn, zonder dat hun iets wat op schuld geleet kon worden aangetoond.

Door deze moord welke door de geheele bourgeoisie wordt toegejuicht, heeft men de geheele arbeiderspartij den handschoen toegeworpen, en wat zal ons antwoord zijn? Zal men er stilzwijgend in berusten of zal men hun met gelijke munt betalen? Aan U, arbeiders, om te antwoorden; van vrede tusschen de arbeiders en de bourgeoisie kan geen sprake zijn.

Dus arbeiders gedenk steeds hunner en laat steeds de haat en de wraak U bezielen, wanneer men U vertelt dat de regeeringen nog wel iets voor den werkmán doen of willen doen, want dit is niets dan leugen en bedrog. Ons antwoord moet zijn een hardnekkigen en onverzoenlijken strijd, die niet kan eindigen dan met de geheele vernietiging der vuile bende: .

Troon, Beurs en Altaar.

11 November 1887.

De terechtstelling van vijf anarchisten op 11 november 1887 in Chicago werd na de Commune een begrip in de anarchistische overlevering.

ging van kleine burgers waarmee Vooruit tien jaar later af te rekenen zou krijgen. Toch lijkt het blad *De Opstand*, dat nagenoeg gelijktijdig met het conflict-Lootens-'Vooruit' het licht zag, misschien wel financieel, maar zeker niet inhoudelijk het exclusieve produkt van Lootens. Het blad dat zich een *Socialistisch-communistisch en revolutionair orgaan* noemde, kreeg, ook al moest zijn gedachtengoed misschien wat rijpen, reeds vlug voeling met de anarchistische beweging in binnen- en buitenland. Hoe dan ook lagen behalve persoonlijke, ook ideologische drijfveren aan de basis van de 'dissidentie' die in 1887 binnen het Gentse socialisme tot uiting kwam.

Het is met de beschikbare bronnen overigens niet zo eenvoudig de toenmalige gebeurtenissen te reconstrueren. In augustus 1887 lanceerde onder meer Lootens de beschuldiging dat Anseele commissieloon zou gekregen hebben op aangekochte bloem. Eind september verscheen dan *De Opstand*. Nauwelijks enkele dagen later liep de verkoop van het blad uit op een

handgemeen met een groep socialisten waarbij een schot uit de revolver van Lootens een socialist in het been trof. Lootens werd prompt uit de partij gezet, maar eind december voor het assisenhof van Oost-Vlaanderen vrijgesproken. Terloops: ook in 1894 zou in Gent - zoiets gebeurde blijkbaar enkel daar - de colportage van een anarchistisch blad eindigen met een schot⁷⁹. 'Statistisch' betekent zoiets niets; het zet wel aan tot nadenken, over de anarchisten, maar nog veel meer over de uitzonderlijke 'partijtucht' die in Gent heerste. Deze verklaart ongetwijfeld ook mede de bijzonder moeilijke ontwikkeling van het anarchisme in Gent. Lootens zelf had, mogelijk ook door zijn belofte aan de rechter zich verder niet met politiek in te laten, alle aanhang binnen de BWP verloren. Hij emigreerde uiteindelijk naar Argentinië waar hij totaal vereenzaamd stierf.

Met dit alles had de Vooruit nu niet meteen een aderlating ondergaan. De betekenis van de gebeurtenissen te Gent lag vooral op symbolisch vlak, met name dat deze bescheiden dissidentie zich voordeed in de burcht van het Vlaamse socialisme. Bovendien vormde een en ander voor de anarchisten een schitterend voorbeeld van het gevaar waarvoor ze al jaren waarschuwden, namelijk dat de BWP zou uitgroeien tot een autoritaire organisatie, de staat waardig.

De Gentse dissidentie was van die aard dat zeker de Brusselse socialisten ervan overtuigd raakten dat het doodzwijgen van de anarchisten niet de geschikte tactiek was. Louis Bertrand achtte het anarchisme zelfs een redactioneel standpunt in *Le Peuple* waardig. De anarchistische theorie was onuitvoerbaar, heette het, en mocht ze ooit worden toegepast, dan zou ze zich tegen haar eigen doel, namelijk het algemeen geluk, keren. De anarchisten waren voor totale vrijheid, moesten niets van de staat weten, waardoor ze op één lijn stonden met de reactionairen die gekant waren tegen de inmenging van de staat op het economische terrein. Daar bestond net totale vrijheid, aldus Bertrand, zij het enkel in het voordeel van de eigenaars. De anarchisten verklaarden zich terzelfder tijd communist. Voor de socialisten waren communisme en anarchisme twee woorden die met elkaar vloekten. De anarchisten hadden het Bertrand nooit vergeven dat hij eens had geschreven dat het anarchisme enkel mogelijk was in een primitieve samenleving. De beschaving evenwel neigde steeds meer naar de vervanging van de handeling van het individu door die van de samenleving. Als de samenleving ziek was, dan was het aan een teveel aan individualisme.

Toch vond het anarchisme overal aanhangers, bij de jongeren en bij de "meest ongelukkigste arbeiders uit de zware nijverheid." Bertrand gaf gerust toe: "Pour beaucoup de ces adeptes de l'anarchie, les anarchistes ne se distinguent des socialistes que par des tendances plus révolutionnaires." Het stond evenwel buiten kijf dat het anarchisme een gevaar vormde voor de samenleving waarvan het immers de vernietiging beoogde. Mochten de anarchisten

evenwel ooit het punt van het volk kunnen bereiken, dan zag Intussen het welzijn, maar om het het volgende hofball, BWP-leider opnieuwe ten".

Anarchistisch De vooruit

Het gecreëerde anti had enige aantrekkings de BWP ook een eigen sche Jonge Wacht. De sche actie. De anarchist Révolutionnaire, de opgerichte SWK. De bloedwet en de dan te punt voor deze sprekers het protest onlosmakelijk met h

Anders dan w konden de anarchist bloedwet overigens anarchististen als d chisten en (vooral j archisten daagden l archisten niet akk pende nabe of de al ren vooraleer BWP e afschaffing van de l soorlijke dienstplu ticiperen in het pu tische waarde trakt ken tot een allesw het anders achter e ze menertid de stit lijke revolutionaire den bezinne alle m gerheid voor anti

evenwel ooit het parlement doen springen, dan zouden ze op de sympathie van het volk kunnen rekenen, dat in de parlementsleden zijn grootste vijanden zag. Intussen bekommerden de regeerders zich niet om het algemeen welzijn, maar om het aantal onderscheidingen die ze konden opspelden op het volgende hofbal, steeds volgens Bertrand. Rond die tijd ging de Brusselse BWP-leider opnieuw in op uitnodigingen van de anarchisten op hun debatten⁸⁰.

Anarchistische jongeren.

De vooravond van de revolutie

Het geciteerde artikel van Bertrand wees al in die richting: het anarchisme had enige aantrekkingskracht op de jongeren. Naarmate ze groeide, werd door de BWP ook een eigen jongerenorganisatie op de been gebracht, de Socialistische Jonge Wacht. De SJW werd de geprefereerde doelgroep van de anarchistische actie. De anarchisten te Brussel hadden niet alleen hun eigen Jeunesse Révolutionnaire, ze zouden ook actief inwerken op de nagenoeg gelijktijdig opgerichte SJW. De jaarlijks terugkerende militaire loting, de zogenaamde bloedwet en de daarmee gepaard gaande acties vormden een periodiek hoogtepunt voor deze anarchistische inwerking. Zo probeerden anarchistische sprekers het protest open te trekken tot het hele militarisme op zich, dat toch onlosmakelijk met het kapitalisme verbonden was⁸¹.

Anders dan met de actie voor het algemeen stemrecht het geval was, konden de anarchisten zich grotendeels scharen achter de campagne tegen de bloedwet, overigens een zeer gevoelsgeladen actieterrein waar de anarchisten, antimilitaristen als ze waren, moeilijk konden wegblijven. Hier konden anarchisten en (vooral jonge) socialisten samen een eind weegs gaan. Voor de anarchisten daagden hier revolutionaire perspectieven. Uiteraard konden de anarchisten niet akkoord gaan met de vervanging van de loting door de gewapende natie of de algemene dienstplicht. Het zou echter nog enkele jaren duren vooraleer BWP en zeker SJW een duidelijke koppeling maakten tussen de afschaffing van de loting enerzijds, de gewapende natie en vervolgens de persoonlijke dienstplicht anderzijds⁸². Al die tijd konden de anarchisten best participeren in het protest tegen de loting waaraan ze op zich al een antimilitaristische waarde toekenden, maar dat ze ook nog konden proberen open te trekken tot een allesomvattend antimilitarisme. Met het algemeen stemrecht lag het anders: achter een dergelijke eis konden ze zich nooit scharen, wel zouden ze mettertijd de stakingsbeweging voor dat algemeen stemrecht als een mogelijke revolutionaire springplank beschouwen. En uiteraard zagen ze van in den beginne alle mogelijke actie voor stemrecht en verkiezingen als een gelegenheid voor antipropaganda.

Bij een aantal SJW'ers bestond allesbehalve weerzin tegen de anarchisten. Op een protestmeeting tegen de bloedwet die op 1 februari 1887 te Brussel plaatsvond, verklaarde Jean Moreau dat "les anarchistes qui forment l'avant-garde et les socialistes qui forment le gros de l'armée sont parfaitement d'accord." Dezelfde Moreau had het trouwens vaak over de "eeuwigdurende avond van de revolutie" die zou losbreken ten laatste in 1889, zowat een magisch jaartal, honderd jaar na de Franse Revolutie⁸³. Door het toen nog verschijnend anarchistische blad *La Liberté* werd de kordate taal van de jonge wachters als de taal van eerlijke socialistische toegejuicht⁸⁴. Hoewel men de invloed van de SJW vooral niet mag overschatten, betrof het hier een anarchistische oriëntering, die de volgende jaren niet zonder resultaat zou blijven, al was het maar inzake rekrutering.

Eind mei 1887 moest *La Liberté* haar verschijning staken, te Brussel traden de anarchisten toen nog nauwelijks naar buiten. Was de anarchistische beweging dan al op haar retour? Blijkt dat er terzelfder tijd een dynamiek werd ontwikkeld die perspectieven opende voor de toekomst. Te Brussel toonde men zeker al in 1887 een specifieke belangstelling voor jongeren. In Vlaanderen gaf de kortstondige publikatie van *De Opstand* een bescheiden organisatorische injectie aan het anarchisme. Maar zeker ook in de regio Luik-Verviers bleef men niet stilzitten en leek het tij voor het anarchisme opnieuw te keren.

In het najaar van 1886 wachtte de anarchistische sprekers nog een fluitconcert te Seraing. Volgens anarchistische bron was dit het werk van de plaatselijke socialistische leiders die, net als hun collega's van Jemeppe en Flémalle-Grande, aan hun leden het verbod oplegden om *La Liberté* te lezen. Dan nog liever de bijbel, aldus een plaatselijke socialistische voorman: "Non, mes amis, n'achetez pas ces sales journaux anarchistes, rejetez loin de vous ces écrits empoisonnés, prenez une bible plutôt; là vous trouverez de la saine morale." En ook de eerste maanden van 1887 werden te Seraing de anarchisten tijdens socialistische meetings volop door het slijk gehaald. In april leek, gelijktijdig met de opnieuw toenemende sociale agitatie, de situatie gewijzigd in het voordeel van de anarchisten, als Wismans naast socialisten dan toch het woord mag voeren op een meeting van de Ligue des Métallurgistes. Dat in de loop van hetzelfde jaar onder de titel *L'Indicateur anarchiste* een receptenboekje voor springladingen werd verspreid, vormde voor een verdere heropleving blijkbaar geen onoverkomelijk bezwaar⁸⁵.

Te Luik deed zich met enige vertraging een zelfde evolutie voor, in die mate zelfs dat niet alleen de Brusselaar Wismans, maar ook de plaatselijk behoorlijk omstreden anarchist Cardinael mochten debatteren met socialisten. Tot dan werd het Luikse anarchisme in hoofde van de verbaal veeleer onbehouwen Cardinael systematisch elke tegenspraak ontzegd op de socialistische meetings. Nu werden ze zelfs, zij het niet altijd zonder de nodige discussie tussen de socialisten onderling, toegelaten tot de gebouwen van de coöperatie

La Populaire en zelfs bij de eerstesteenlegging en de inwijding van het lokaal van Les Equitables Travailleurs de Saint-Gilles. De conjunctuur was in het Luikse blijkbaar ten goede aan het evolueren voor de anarchisten⁸⁶.

Deze doorbraak zette zich verder in 1888 en bereikte vooral in de laatste twee maanden van dat jaar een hoogtepunt. Soms alleen, maar vaker in debat met socialistische en republikeinse, werd de anarchistische boodschap in de hele regio Luik-Verviers verkondigd en dit voor vaak honderden toehoorders. Over de wenselijkheid van de algemene staking waren nagenoeg alle sprekers het eens, over de modaliteiten ervan niet. Voor de anarchisten moest zij gewoonweg de sociale revolutie inluiden. Daar moest geen vorming van coöperaties of weerstandskassen aan voorafgaan, hooguit die van geheime groepen. De revolutie liet zich niet programmeren, maar zou ongetwijfeld gewelddadig zijn. De arbeiders moesten zich, wanneer het ogenblik daar was, meester maken van voedsel en wapens. Het algemeen stemrecht was uit den boze, het leidde enkel tot nieuwe meesters, nieuw gezag. Het doel van de revolutie was daarentegen de vrije vereniging van de arbeiders, het anarchistische communisme⁸⁷.

Een en ander werd ondersteund door de oprichting van verschillende groepen in de regio. Hadden, begin 1886, de groepen te Luik, Tilleur, Lize-Seraing, Flémalle-Grande meestal een kortstondig bestaan gekend, dan waren vanaf 1887 in dezelfde plaatsen (op Tilleur na) nieuwe groepen een langer leven beschoren. In 1888 kwamen daar nog Ougrée, Ensival, Nessonvaux bij, de laatste twee in de streek rond Verviers, waar al die tijd L'Étincelle in Verviers zelf en de Cercle d'Études Sociales in Dison waren blijven bestaan. In Verviers manifesteerde zich in 1888 ook een Jeunesse Libertaire⁸⁸.

Evenredig met de frequentie van de meetings waarop anarchisten het woord voerden, nam de geladenheid ervan toe. Hun boodschap dat 1889 de langverwachte revolutie zou brengen, vond zeker gehoor. Voor de BWP was deze regio anno 1888 nog geen verworven terrein: ze moest ze vooralsnog delen met republikeinse socialistische én anarchisten. In het algemeen, zo had de Luikse politicommissaris Mignon eind augustus 1888 al gerapporteerd, hadden de socialistische en anarchistische drijfveren tengevolge van de gebeurtenissen van maart 1886 een grote uitbreiding genomen. Hoewel het voor het ogenblik kalm was, was het zo dat "quelques hommes capables et résolus, pourraient sans grand effort révivifier le mouvement."⁸⁹

- ¹ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 39-40.
- ² ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 40-41; Frère-Orban, 479; AVL, Pol, XLIII, Pol Luik, 22-2-1886; NDNM, 28-2-1886, 8-3-1886, 28-3-1886; GS, 12-2-1886.
- ³ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 41-42.
- ⁴ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 42; NDNM, 28-3-1886; AVL, Pol, XLIII, Pol Luik, 17-3-1886, 18-3-1886; zie ook M. Zanatta (1971) en (1972) voor de overlevering m.b.t. de Commune in het Luikse tot 1886.
- ⁵ Voor wat de gebeurtenissen te Luik aangaat zie ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 43-48; *Conseil communal de Liège. Séance du 22 mars 1886. Rapport de M. J. d'Andrimont, Bourgmestre, sur les troubles survenus, à la suite de la meeting et des manifestations socialistes le 18 mars 1886*, in: *La Meuse*, 23-3-1886; R. van Santbergen (1969), *passim*. Voor de gebeurtenissen van 1886 in het algemeen: F. van Kalken (1936); J. Verhaeghe (1984-1990); P. Delfosse (z.d.), II, 95-135; D. Pector en E. Fourier (1886); G. Deneckere (1989) en (1993); M. Bruwier e.a. (1990).
- ⁶ R. van Santbergen (1969), 104.
- ⁷ Anarchisten en Luikse politie hadden er natuurlijk alle voordeel bij om na de feiten hun grote verrassing te benadrukken; hun optreden werd er in elk geval tot op zekere hoogte door versochoond, dat van de anarchisten tegenover het gerecht, dat van de politie tegenover de goegemeente. We hebben echter geen reden om aan deze voorstelling van zaken te twijfelen. NDNM, 28-3-1886; *La Liberté*, 8-1-1887; ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 50-51.
- ⁸ De bronnen zijn over de anarchistische meetings die nog plaatsvonden overigens niet eenduidig. NDNM, 28-3-1886; F. van Kalken (1936), 90; R. van Santbergen (1969), 55; J. Verhaeghe (1984), 717-718; A. Schaner (1965), 77; IISG, Nettlau, P. Gille aan M. Nettlau, 16-11-1934.
- ⁹ J. Neve aan V. Dave, 2-4-1886, geciteerd in: M. Nettlau (1984), 325.
- ¹⁰ R. van Santbergen (1969), 90-92.
- ¹¹ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 52; R. van Santbergen (1969), 29-30, 88, 93-95.
- ¹² J. Destrée en E. Vandervelde (1903), 82, 89.
- ¹³ R. van Santbergen (1969), 146-151; J. Neuville (1976), 303-307; J. Puissant (1982), 213-214; L. Denys (1974); J. Puissant (1986); G. Deneckere (1989).
- ¹⁴ *Le Peuple*, 1-4-1886.
- ¹⁵ *Le Peuple*, 10-8-1886; R. van Santbergen (1969), 93.
- ¹⁶ C. Woeste (1927), I, 325.
- ¹⁷ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 52-90.
- ¹⁸ L. Bertrand (1887), I, 26 e.v.; F. van Kalken (1936), 114; R. van Santbergen (1969), 78-80; J. Puissant (1982), 217; M. Liebman (1979), 53, 62-65.
- ¹⁹ J. Puissant (1982), 215-216; R. van Santbergen (1969), 88.
- ²⁰ NDNM, 28-3-1886.
- ²¹ *Conseil communal de Liège. Séance du 22 mars 1886. Rapport de M. J. d'Andrimont, Bourgmestre, sur les troubles survenus, à la suite de la meeting et des manifestations socialistes le 18 mars 1886*, in: *La Meuse*, 23-3-1886; ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 50; zie ook J. Neve aan V. Dave, 2-4-1886, geciteerd in: M. Nettlau (1984), 325; AEL, SP, XVI, A, 56, Pol Luik, 5-12-1888; L. Bertrand (1907), II, 394; F. van Kalken (1936), 80; R. van Santbergen (1969), 30-31, 90; A. Schaner (1965), 70.
- ²² R. van Santbergen (1969), 74-78; de gerechtelijke dossiers gingen verloren. Na cassatie op 3 oktober werd het vonnis op 21 december bevestigd door het assisenhof van Namen. Wagener werd op 16 juni 1888 in toepassing van de wet-Le Jeune in voorwaardelijke vrijheid gesteld; *La Liberté*, 8-1-1887; ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 194-195.
- ²³ Wet van 23 augustus 1887 tot beteugeling van het opstoken tot het plegen van misdaden en wanbedrijven verschenen in *Le Moniteur belge*, 29-8-1887; *Documents parlementaires, Chambre*, 1885-1886, 16-4-1886, 130; 10-5-1886, 160-163; Sénat, 1886-1887, 10-8-1887, 37; *Annales parlementaires, Chambre*, 1886-1887, 6-8-1887, 8-8-1887, 1865-1870; 9-8-1887, 1876; Sénat, 1886-1887, 12-8-1887, 583-587; zie i.v.m. de toepassing van deze wet o.a. de toelichting bij de wet van 25 maart 1891, *Pasinomie* (1891), XXVI, 141; *Pasinomie* (1887), 4e série, 22, 387-412; H. vanden Broeck (1986), 142.
- ²⁴ Edouard Wagener (°1849 Lamorteau). *Le Peuple*, 10-8-1886; *Le Patriote*, 30-3-1886, weergegeven in A. Schaner (1965), 72-74; R. van Santbergen (1969), 74-78.
- ²⁵ Jean-Joseph Rutters (°1861 Luik). R. van Santbergen (1969), 76. François Billen (°1858 Luik). AEL, SP, XX, A, 176, Rijksw., (1892); AVL, Pol, IL, A, 178, Pol Luik, 15-4-1892.
- ²⁶ Jean-Louis Roman, meubelmaker. SAB, Pol, 211, IV, Pol Luik, Liste nominative des membres composant actuellement le cercle socialiste Les Prolétaires (anarchistes), z.d.; ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, *passim*.
- ²⁷ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 49-50. We vonden een niet-gedateerde ledenlijst van Les Prolétaires in het Brusselse politiearchief (zie vorige noot).
- ²⁸ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 49; NDNM, 25-4-1886.
- ²⁹ NDNM, 21-12-1885, 28-2-1886; H. vanden Broeck (1986), 122.
- ³⁰ Zo pleegden tegenstrevers van de socialistische beweging haar te noemen. L. Bertrand (1907), II, 347.
- ³¹ ARA, Park-gen Brs, 224, Pol Brs, 9-4-1886; H. vanden Broeck (1986), 128.
- ³² Deze verregeande circulaire zou vlug ingetrokken worden. L. Bertrand (1887), I, 122; ARA, Park-gen Brs, 223, B, A. Defuisseaux, 5-4-1886 (aan diverse kranten); *Annales parlementaires, Chambre*, 1885-1886, 6-4-1886, 819-820; F. van Kalken (1936),

- 116; J. Puissant (1982), 214-215.
- ³³ *L'Indépendance belge*, 23-3-1886, geciteerd in: F. van Kalken (1936), 94.
- ³⁴ H. vanden Broeck (1986), 129-130.
- ³⁵ *Le Patriote*, 27-3-1886; *Le Peuple*, 27 en 28-3-1886; *La Réforme*; 27 en 28-3-1886; *Le Journal de Bruxelles*, 28-3-1886; ARA, Park-gen Brs, 224, Pol Brs, 3-4-1886; SAB, Pol, 176, 177; H. Lhoest-Offerman (1967), pl. 82.
- ³⁶ ARA, Corr Brs, 1886, 765; *Le Peuple*, 14-4-1886.
- ³⁷ NDNM, 10-5-1886; ARA, Park-gen Brs, 224, Pol St-Gillis aan Proc-gen, 5-5-1886.
- ³⁸ ARA, Corr Brs, 1886, 765; *Le Peuple*, 17-5-1886; *Journal de Bruxelles*, 25-5-1886; *Rév.*, 29-5-1886; ARA, Park-gen Brs, 223, A, Proc-gen aan Min Jus, 12-5-1886; Proc Kon aan Proc-gen, 14 en 17-5-1886; Proc-gen aan Proc Kon, 16-5-1886; H. vanden Broeck (1986), 95, 143-144.
- ³⁹ NDNM, 22-5-1886.
- ⁴⁰ M. Nettleau (1984), 326.
- ⁴¹ *Le Journal de Bruxelles*, 14-4-1886, geciteerd in: H. vanden Broeck (1986), 123.
- ⁴² ARA, Park-gen Brs, 225, Pol Brs, 19-4-1886.
- ⁴³ *Catéchisme d'un anarchiste, réponse au sieur Léon Defuisseaux* (1886), Brussel; *Rév.*, 25-4-1886. Enkele auteurs droegen hun catechismus op aan Leopold II: KP, Leopold II, 2086; R. van Santbergen (1969), 88, 93-94.
- ⁴⁴ *La Torche*, (25-6-1886); *Rév.*, 19-6-1886; *Le Peuple*, 16-6-1886; H. vanden Broeck (1986), 124.
- ⁴⁵ ARA, Park-gen Brs, 225, Pol Brs, 27-6-1886; *Le Peuple*, 28 en 29-6-1886; H. vanden Broeck (1986), 124.
- ⁴⁶ ARA, Ass Brab, 1886, 1176/1930; *La Liberté*, 13-11-1886, 27-11-1886; *Rév.*, 14-8-1886; *Manifeste anarchiste* (1886), Brussel, in: IISG, Nettleau, Belgien; H. Lhoest-Offerman (1967), pl. 81.
- ⁴⁷ *La Torche*, (25-6-1886); *Le Fer rouge*, (6?-1886).
- ⁴⁸ Fer(di)nand Hotton (?1862 of 1865 Ath), bediende. ARA, Park-gen Brs, 225, Pol Brs, Sociétés anarchistes et socialistes. Liges ouvrières, (1886); H. vanden Broeck (1986), 58, 84, 98; *La Liberté*, 27-11-1886, 11-12-1886, 29-5-1887.
- ⁴⁹ NDNM, 1-1-1886.
- ⁵⁰ NDNM, 28-2-1886.
- ⁵¹ AEL, SP, XIV, A, 36, Rijksw Verv, 22-3-1886; *Le Nouvelliste de Verviers*, 23-3-1886, geciteerd in: F. van Kalken (1936), 94.
- ⁵² AEL, SP, XIV, A, 38, Rijksw Verv, 28-3-1886; NDNM, 28-3-1886; 10-5-1886.
- Jean Nigobert Davister, in 1886 handelaar in oude boeken (bouquiniste) te Verviers, werd in 1892 als wever (nog altijd te Verviers) vermeld. Toen Emile Piette, vooraanstaand militant van de Internationale en animator van L'Étincelle, begin de jaren tachtig naar Argentinië emigreerde, zou één van de Davisters diens boekhandel overnemen. Jean Davister was ook uitgever van *La Liberté*. F. Joris (1982), *Presse*, 16, 169, 373, 498; M. Nettleau (1927), *passim*; M. Nettleau (1931), *passim*; AEL, SP, XX, A, 176, Rijksw, (1892).
- Guillaume Hubert Davister werd in 1892 als "bouquiniste" te Verviers vermeld. AEL, SP, XX, A, 176, Rijksw, (1892).
- Fils is wellicht François Mathieu Fils, in 1892 "drousseur" en woonachtig te Verviers. AEL, SP, XX, A, 176, Rijksw, (1892).
- Fils en één van de Davisters waren ook al van de partij op de meeting van 10 januari te Luik; Fils sprak daarnaast ook op de meeting van 22 maart.
- ⁵³ *Rév.*, 25-9-1886; *Commission du travail instituée par l'arrêté royal du 15 avril 1886* (1887), *Procès-verbaux des séances concernant le travail industriel*, II, *Procès-verbaux des séances d'enquête, Section régionale D, Verviers*, 17-9-1886, Brussel, 138-139.
- ⁵⁴ *La Liberté*, 23-10-1886.
- ⁵⁵ M. Nettleau (1984), 326.
- ⁵⁶ Johann Neve (?1844 Uelvestüll, Schleswig - 1896). H. Becker (1987); U. Linse (1969), 130-135, 144-154, *passim*; R. Carlson (1972), 343-349.
- ⁵⁷ Paul Gille (?1865 Anderlecht), student, leerkracht, doceerde aan de Université Nouvelle, alsook aan het Institut des Hautes Etudes. Werd op 22 januari 1889 door het Brabantse assisenhof tot zes maanden gevangenisstraf veroordeeld wegens belediging van leden van de koninklijke familie. SAB, Pol, BE, 4065; P. Gille; M. Nettleau (1984), 96, 326, 333-334, 340.
- ⁵⁸ IISG, Nettleau, P. Gille aan M. Nettleau, 16-11-1934.
- ⁵⁹ M. Nettleau (1984), 326.
- ⁶⁰ R. Carlson (1972), 349-362; H. Becker (1987), 112.
- ⁶¹ R. Carlson (1972), 362; IISG, Nettleau, P. Gille aan M. Nettleau, 16-11-1934; *La Liberté*, 17-4-1887; *De Opstand*, 16-11-1887; L. Hymans (1906), II, 632-633.
- ⁶² M. Liebman (1979), 67-74; maar vooral C. Favry (1971-1972); J. Puissant (1982), 252-299; J. Puissant (1984); zie ook nog A. Mommen (1980), 64-78.
- ⁶³ *La Liberté*, 8-1-1887.
- ⁶⁴ AEL, SP, XXV, A, 53, Rijksw Seraing, 25-4-1887; *Le Peuple*, 30-4-1887; *La Liberté*, 1-5-1887.
- ⁶⁵ *La Liberté*, 1-5-1887.
- ⁶⁶ *La Liberté*, 29-5-1887.
- ⁶⁷ MBZ, Klassement B, 186, II, Min Buit aan Adm Staatsv, 25-5-1887. Ook de genaamden Dubois, Fahr en Vanzeep zouden naar Henegouwen vertrokken zijn. De informatie kwam van de Parijse Préfecture de Police en moet mogelijk met een korrel zout genomen worden. Alvast de schrijfwijze van de namen is erg slordig. Met Vanzeep werd wellicht Louis van Zype (?1869 Brussel), schrijver, bedoeld. SAB, Pol, BE, 4114; L. van Zype.
- ⁶⁸ Hoewel de rijkswacht en zelfs de Luikse politie het steevast over Cardinal hadden, ging het ongetwijfeld om Henri Cardinael (?1854 Hasselt), meubelmaker, uitdrager, die eerder al lid was van Les Prolétaires en later ook nog te Brussel actief was. SAB, Pol, BE, 4289; H. Cardinael; 211, IV, Pol Luik, Liste nominative des membres composant actuellement le cercle socialiste Les Prolétaires (anarchistes), z.d.; ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, *passim*.
- ⁶⁹ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 135-147; AEL, SP, XV, A, 53, Rijksw Seraing,

25-4-1887; 58, Rijksw Luik, 17-5-1887; 60, Rijksw Luik, 23-5-1887; B, 85, Burgem Flémalle-Grande aan Gouv Luik, 21-5-1887.

⁷⁰ AEL, SP, XV, A, 61, 62, Rijksw Verv, 26-5-1887, 27-5-1887.

⁷¹ Octave Jahn (°1869 Cherbourg), telegrambesteller. In 1886 was deze jonge Franse anarchist te Parijs medestichter van de Ligue des Antipatriotes. Toen zijn vader hem in een heropvoedingsinstelling wilde plaatsen, zou hij naar België gevlucht zijn, waar hij alleszins te Verviers verbleef. MBZ, Klassement B, 186, II, Min Buit aan Adm Staatsv, 25-5-1887, 27-5-1887; *Le Peuple*, 31-5-1887, 17-10-1887, 11-11-1887, 17-11-1887, 18-11-1887; *De Opstand*, 2-10-1887, 16-10-1887; C. Favry (1971), 80-81; *Octave, Jahn*, in: *DBMOF*, XIII, 1975, 85. Het relaas van Favry suggereert een en ander zonder het echt te bewijzen. Bv.: "Cette courbe devait être ascendante dans la violence et pour atteindre ce but il fallait de la propagande et des actes spectaculaires. Dès lors les meetings sont marqués par la présence d'un homme, convaincu de ses idées peut-être, mais d'une rare véhémence verbale ... Ce Français récidivera et s'attirera bon nombre de partisans parmi les ouvriers. Ces derniers ainsi drillés, étaient mûrs pour les coups les plus osés." Vervolgens deelt hij mee dat de meest spectaculaire aanslag de volgende dagen gepleegd werd door Pourbaix, de man van de staatsveiligheid.

⁷² C. Favry (1971), 96. De auteur heeft het over de aanwezigheid van de anarchisten "dans les meetings de plus en plus nombreux," maar verwijst in voetnoot slechts naar één meeting. Ook hier suggereert hij misschien meer dan hij kan bewijzen: "Un nouveau élément intervient, qui est constitué par la présence dans les meetings ... d'anarchistes bruxellois d'une rare violence verbale. ... les ouvriers ... influencés par le caractère décidé des anarchistes se montrent de plus en plus nerveux et désireux de passer très rapidement à l'action." Vermelden we hier ook het ongetwijfeld meer diepgaande optreden van twee Franse anarchisten, Louis Basse en Gustave Mathieu, in december 1888 [C. Favry (1971), 100-101, (1972), 57.] Het ziet er niet naar uit dat het optreden van deze twee (net zo min als van Jahn eerder) bindingen had met de actie van de Belgische anarchisten. Het wekt overigens verwondering dat deze twee buitenlandse agitatoren zo weinig verontrust werden door de overheid.

⁷³ Het laatste nummer was *La Liberté*, 29-5-1887; *Die Autonomie*, 2-7-1887, geciteerd in: H. vanden Broeck (1986), 99.

⁷⁴ H. vanden Broeck (1986), 179.

⁷⁵ J. Maitron (1975), I, 120-121.

⁷⁶ *Rév.*, 5-11-1887; SAB, Pol, 211, Pol Brs, 10-11-1887; ARA, Vrpol, 398.840; A. Danesi, 28-10-1887; R. Creagh (1981), 263-289.

⁷⁷ ARA, Vrpol, 398.840; A. Danesi, 31-7-1888.

⁷⁸ G. Vanschoenbeek (1992), 214-216; P. de Witte (1898), 152-160; *De Opstand*, 25-9-1887 t.e.m. 4-12-1887.

⁷⁹ Zie hoofdstuk V, *Anarchie onder de Mechelse kerktoren*.

⁸⁰ *Le Peuple*, 15-11-1887. Bertrand zou daar nog dieper op ingaan in L. Bertrand (1888), 113-129. Wat de debatten aangaat, zie: H. vanden Broeck (1986), 187.

⁸¹ H. vanden Broeck (1986), 189-190.

⁸² G. Vanschoenbeek (1979), 225-226.

⁸³ SAB, Pol, 211, Pol Brs, 1, 2, 25, 26 en 28-2-1887.

Jean Moreau was een revolutionair socialist die omwille van zijn engagement als ondervoorzitter van de Ligue Républicaine Belge te Parijs uit Frankrijk was verbannen. H. vanden Broeck (1986), 189.

⁸⁴ *La Liberté*, 17-2-1887.

⁸⁵ *La Liberté*, 6-11-1886, 5-2-1887, 19-2-1887; AEL, SP, XIV, A, 203, Burgem Seraing aan Gouv Luik, 11-9-1886; 239, Rijksw Seraing, 11-10-1886; XV, A, 9, Rijksw Seraing, 21-1-1887; 53, Rijksw Seraing, 25-4-1887; ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 167-169.

⁸⁶ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 93, 122-123, 127-130, 135-142, 149-162, 189-194; AEL, SP, XIV, A, 229, Pol Luik aan Gouv, 26-9-1886; XV, A, 58, Rijksw Luik, 17-5-1887; 59, Rijksw Luik, 22-5-1887; 60, Rijksw Luik, 23-5-1887; 78, Rijksw Luik, 28-11-1887; XVI, A, 23, Rijksw Luik, 2-7-1888; 22, Pol Luik aan Gouv, 23-7-1888.

⁸⁷ AEL, SP, XVI, A, 25, 34, 35, 38, 40, 46, 47, 56, 59, 63, 64, 68, 73, 74, 76, rapporten 11/12-1888.

⁸⁸ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 139, 155, 160, 195; AEL, SP, XIV-XVI, A, rapporten 1886-1888; *La Liberté*, 1886-1887; *DN*, 1889; *Le Peuple*, 23-3-1888.

⁸⁹ ARA, Frère-Orban, 192, Polcom J. Mignon, 29-8-1888, 198.